

Selectief rechtsherstel door nalatigheid en eigen belang.

Een onderzoek naar het naoorlogse rechtsherstel van de Joodse aandeelhouderfamilies Goudsmits-Isaac en Hochheimer van de Bijenkorf, 1945-1954.

Etalage Amsterdam: Wij zijn weer baas in eigen Korf, 1945.

Bron: Stichting Cultureel Erfgoed de Bijenkorf, 'De Bijenkorf in oorlogstijd',
<https://www.cultureelerfgoeddebijenkorf.nl/woii-verhaal/bevrijding/>.

Daniël Jordaan Stokvis

6152139

Bachelor geschiedenis

BA-Scriptie 15-EC

Begeleider: dr. Steven Schouten

Woorden: 11997

Samenvatting

Bij materiële restitutie van de Joodse gemeenschap na de Tweede Wereldoorlog zijn binnen het historiografisch debat vanuit zowel internationaal als Nederlands perspectief enige onenigheden tussen wetenschappers zichtbaar. Internationaal gezien is er over dit onderwerp pas na 1990 veel geschreven en gaat het vooral om de vraag of er direct na de Tweede Wereldoorlog materiële restitutie heeft plaatsgevonden. Binnen de Nederlandse literatuur is altijd al aandacht geweest voor de materiële restitutie van de terugkerende Nederlandse Joodse gemeenschap. Binnen deze Nederlandse literatuur draait het vooral om de vraag of de Nederlandse staat goed beleid heeft gevoerd om de materiële situatie van de terugkerende Joden in Nederland te herstellen. Met goed beleid wordt bedoeld dat de staat het bereiken van rechtsherstel voor de Joden als essentieel zag.

Het doel van dit onderzoek is om deze historische debatten over Joodse restitutie samen te koppelen en binnen een casus te toetsen. Voor deze casus is de Bijenkorf gekozen. Dit bekende warenhuis werd voor 1940 door Joden bestuurd. De Raad van Beheer bestond namelijk geheel uit Joden en daarnaast waren alle prioriteits aandelen, die uitzonderlijke invloed hadden op besluiten binnen de Bijenkorf, in handen van Joodse aandeelhouders. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd deze Joodse invloed vernietigd. Na de oorlog verschenen de Joodse families, die in de Raad van Beheer zaten en de prioriteits aandelen bezaten, weer op het toneel en eisten restitutie voor hun vooroorlogse Bijenkorf-bezittingen. Dit waren de familie Goudsmit/Isaac en Hochheimer. Vanuit deze casus over de Bijenkorf is een onderzoeksvraag geformuleerd die als volgt luidt: *werden de Joodse grootaandeelhouders, die prioriteits aandelen in handen hadden, van de Bijenkorf N.V. in hun vooroorlogse rechten hersteld via het door de Nederlandse overheid opgerichte Raad voor het Rechtsherstel binnen de periode 1945 en 54?* Hierin heb ik 1945-54 gekozen omdat toen het proces liep over de eigendoms kwestie tussen de Nederlandse overheid en de families Goudsmit/Isaac en Hochheimer.

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden is de materiële restitutie omtrent de families Goudsmit/Isaac en Hochheimer geanalyseerd aan de hand van drie focuspunten. Dit zijn: economische, politieke en financiële perspectieven. Economisch gaat om de belangen van werk binnen het Bijenkorf concern, politiek gaat om de invloed binnen het bestuur van het concern aan de hand van de prioriteits aandelen en financieel gaat om de directe waarden en kosten van de verloren Joodse aandelenpakketten van het concern.

Voor de analyse heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van primaire bronnen afkomstig uit het archief van de Bijenkorf dat zich geheel bevindt in het Stadsarchief Amsterdam aangevuld met primaire bronnen, uit het Nationaal Archief van het Beheersinstituut. Deze twee archieven werden gebruikt om een zo volledig mogelijk beeld te geven van de restitutie van de Bijenkorf.

Uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat ten eerste vanuit een economisch perspectief de familie Goudsmit/Isaac snelle restituties kreeg voor haar posities binnen de Bijenkorf, maar dat de familie Hochheimer juist werd tegengewerkt om hun posities terug te krijgen. De familie Goudsmit/Isaac en de rest van de Raad van Beheer wilde namelijk niet dat de familie Hochheimer hun posities zou herkrijgen binnen de Bijenkorf en werd daar mee geholpen door de Raad voor het Rechtsherstel dat traag, onduidelijk en onwetend was. Ten tweede vanuit een politiek perspectief was de Raad voor het Rechtsherstel nalatig doordat zij onwettige handelingen van de Bijko Piora accepteerde die nogmaals eerlijk rechtsherstel voor de familie Hochheimer in de weg zaten. Het Beheersinstituut en Effectenregistratie waren wel effectief bij de afhandeling van internationale claims zoals die van New Jersey. Dit gebeurde ook in eigen belang, om zo de Nederlandse economie niet te 'verliezen' aan buitenlandse eigenaren. Tot slot vanuit financieel perspectief duurde de restitutie van gewone aandelen te lang, omdat de Nederlandse staat geen economisch belang had om de aandelen snel terug te geven. Pas toen de Raad van Beheer van de Bijenkorf bereid was geld te betalen voor de aandelen konden de aandelen snel aan de familie Goudsmit/Isaac geleverd worden. Door deze analyse kan ik stellen dat de familie Goudsmit/Isaac uiteindelijke materiële restitutie heeft gekregen, maar de familie Hochheimer niet. Deze restitutie begon wel al in 1945 en niet pas in de jaren 90. Vervolgonderzoek kan zich focussen op de 182 andere Joodse aandeelhouders van de Bijenkorf.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Aanleiding	5
Einde familiebedrijf	6
Joodse invloed tot 1940	7
Gevolgen Joodse invloed Bijenkorf na de opkomst van Hitler	11
Historiografie over Joodse restitutie vanuit internationaal perspectief	12
Historiografie over Joodse restitutie vanuit Nederlands perspectief	14
Onderzoeksopzet	17
Relevantie	18
Overzicht scriptie	18
Hoofdstuk 1 introductie van de Raad voor het Rechtsherstel	19
Afdeling Beheer	19
Afdeling Effectenregistratie	20
Hoofdstuk 2 het beursgenoteerde warenhuis Bijenkorf voor de Duitse inval	21
Kapitaal	21
Bestuur	21
Probleem Joodse invloed	22
Overdracht prioriteits aandelen	25
Arische bestuur Bijenkorf	26
Duitse overname Bijenkorf	26
Claim op de gestolen aandelen	28
Hoofdstuk 3 economische belangen tijdens het proces van effectenherstel	29
Positiebepaling familie Goudsmit/Isaac	29
De ‘onafhankelijke’ beheerder	30
Reactie Emmer	31
Afhandeling van Emmers aanvraag.	32
Hoofdstuk 4 politieke belangen tijdens het proces van effectenherstel	34
Het restitutieproces van de prioriteits aandelen binnen Nederland	34
Gewenste invloed van de familie Goudsmit/Isaac na 1945	34
Gewenste invloed familie Hochheimer	35
Nalatigheid Beheersinstituut	35
De statutenwijzigingen van 10 november 1949	36
Overname prioriteits aandelen familie Feldheim	37
Prioriteits aandelen Fritz Kötter	38

Het restitutieproces van de prioriteits aandelen vanuit een internationaal perspectief	38
Amerikaanse claim	38
Joodse aandelen in Duitse handen na 1945	40
Uitspraak over de prioriteits aandelen	42
Hoofdstuk 5 financiële belangen tijdens het proces van effectenherstel	44
Probleem van Joodse aandelen in ‘foute’ handen	44
Prioriteiten Afdeling Effectenregistratie	45
LVVS	46
Financiële belangen rechtsherstelopties	46
Aankoop aandelen Bijenkorf	47
Veranderde prioriteiten Raad voor Rechtsherstel	49
Einde rechtsherstel familie Goudsmit/Isaac	50
Afronding aandelenrestitutie familie Goudsmit/Isaac	50
Conclusie	52
Literatuurlijst	55
Bronnen	55
Literatuur	57
Appendix A: gevonden foto’s van de hoofdpersonen in deze scriptie	59

Inleiding

Aanleiding

Op 3 mei 1946 gaf Frits Isaac, als pater familias van de Joodse familie Goudsmit/Isaac een herdenkingsrede over de oorlog.¹ In deze rede gaf Isaac aan dat, ondanks de vernietiging in de oorlog, hij en zijn familie weer door moesten met hun leven in Nederland. Alle leden van de familie Goudsmit/Isaac hadden de oorlog overleefd en waren na de bevrijding weer teruggekeerd naar Nederland.² Dat deden ze om hier hun leven weer op te bouwen door hun bezittingen terug te eisen en weer in het bestuur te komen van 'hun' gehavende Bijenkorf, om zo de invloeden in het warenhuis te herstellen die door de Duitsers gedwongen waren beëindigd. Dit moest volgens Isaac gebeuren om zo het leven van de familie weer zinvol te maken, ondanks de vele Bijenkorf werknemers die zij in de oorlog hadden verloren.³

Voor de Tweede Wereldoorlog was de familie Goudsmit/Isaac niet de enige Joodse familie die binnen het bestuur van een warenhuis grote invloed hadden. Er waren er velen. Denk hierbij aan Hirsch/Kahn, Gerzon en de familie Cohen van de Bonneterie.⁴

De familie Goudsmit/Isaac stamde zelf af van Simon Philip Goudsmit die in 1870 aan de Nieuwendijk in Amsterdam een eenvoudige winkel oprichtte in garen, band en nouveautés.⁵ Bij het overlijden van de oprichter in 1889 was zijn zoon Alfred Goudsmit pas twee. Daarom nam vanaf toen de neef van S.P. Goudsmit, Arthur Isaac, de leiding over samen met de weduwe van Goudsmit.⁶ De zaak werd daarna sterk uitgebreid tot een echt warenhuis, dat vanaf 1892 de naam Magazijn de Bijenkorf zou dragen.⁷

¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verslagen betreffende persoonlijke ervaringen, voornamelijk van directieleden, en van het bedrijfsbeheer tijdens de Duitse bezetting, Speech Isaac 3 mei 1946.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Femke Knoop, *Hirsch & Cie. Amsterdam (1882-1976): haute couture op het Leidseplein* (Hilversum 2017) 283.

⁵ Stadsarchief Amsterdam, 'Beschrijving Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers', <https://archief.amsterdam/inventarissen/details/929/keywords/bijenkorf/withscans/0/start/0/limit/10/flimit/5> (3 januari 2020).

⁶ Hetty Berg, *Venter, fabriqueur, fabrikant joodse ondernemers en ondernemingen in Nederland 1796-1940* (Amsterdam 1994) 85.

⁷ Stadsarchief Amsterdam, 'Beschrijving Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers'.

Om de familiebanden nog moeilijker te maken trouwde deze Arthur Isaac in 1895 met de dochter van diezelfde S.P. Goudsmit.⁸ Uit dit huwelijk werd onder andere Frits Isaac geboren.⁹ Deze Frits Isaac zou samen met zijn nu volwassen neef Alfred Goudsmit de familiebelangen overnemen binnen de firma, nadat Arthur Isaac zelf in 1932 kwam te overlijden.¹⁰

Einde familiebedrijf

Tot 1914 zou de Bijenkorf geheel eigendom zijn van deze familie Goudsmit/Isaac. Door de groei van het bedrijf werd het gebouw aan de Nieuwendijk te klein waardoor een nieuw pand gerealiseerd moest worden. De familie Goudsmit/Isaac kreeg hiervoor de kans doordat zij in 1911 goedkoop een stuk grond op het Damrak kon kopen.¹¹ Het bouwen van een grootwarenhuis ging echter de financiële draagkracht van de familie te boven. Hierdoor ging de familie op zoek naar kapitaal. Op de Nederlandse kapitaalmarkt was dit niet te vinden, omdat de opvatting was dat zo'n grootwarenhuis geen succes kon worden. De familie klopten daarom aan bij investeerders in het buitenland.¹² Deze groep Duitse en Belgische investeerders, waarvan de belangrijkste Fritz Hochheimer was, waren ten eerste allemaal Joods en ten tweede hadden zij carrière gemaakt binnen *Tietz*. Dit was een van de eerste succesvolle Duitse warenhuisconcerns.¹³ Doordat deze investeerders al ervaring hadden met succesvolle warenhuizen hadden zij vertrouwen in het plan van de familie Goudsmit/Isaac waardoor zij het kapitaal verschaften voor de bouw van een nieuw warenhuis.¹⁴ In ruil voor het geïnvesteerde kapitaal werd de buitenlandse Joodse groep naast de familie Goudsmit/Isaac de belangrijkste belangengroep binnen de Bijenkorf.¹⁵

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem

¹² Ibidem.

¹³ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een verweerschrift tegen de aanstelling van een Verwalter door de Duitse autoriteiten, 1941, Historisch overzicht Bijenkorf 1941.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

Joodse invloed tot 1940

Voor 1940 bestond de Raad van Beheer van de Bijenkorf geheel uit Joden. De posities in de Raad van Beheer waren verdeeld onder de hierboven beschreven Familie Goudsmit/Isaac en de buitenlandse Joodse investeerders. Door de sterke groei van het bedrijf was er echter na 1914 veel vreemd kapitaal aangetrokken van niet-Joden in ruil voor nieuwe aandelen.¹⁶ Om toch de touwtjes in handen te houden besloot de 'Joodse' Raad van Beheer in 1928 om 25 prioriteitsaandelen te creëren.¹⁷

Aan deze prioriteitsaandelen zaten grote belangen omdat de vergadering van deze prioriteitsaandeelhouders: het aantal leden van de Raad van Beheer bepaalde, nieuwe leden van deze raad moest goedkeuren, ontslag mocht vragen binnen het bestuur van de Bijenkorf, de statutenwijzigingen bepaalde, liquidatie mocht inzetten en als laatste moesten fusies goedkeuring krijgen van deze vergadering.¹⁸

Deze prioriteitsaandelen werden verdeeld over twee groepen genaamd A en B, elk van 12 stuks.¹⁹ Deze verdeling werd gemaakt omdat er zo een onderscheid was tussen de Nederlandse oorspronkelijke bezitters van de Bijenkorf, de familie Goudsmit/Isaac en de belangrijkste van de buitenlandse Joodse investeerders die de uitbreiding van de Bijenkorf naar het gebouw op de Damrak mogelijk maakten.²⁰ Het laatste stuk (nummer 25) werd ondergebracht bij de Amsterdamse Bank die bij een conflict tussen de twee groepen de beslissende stem had.²¹

¹⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de uitgifte van prioriteitsaandelen en de opstelling van een gentlemen's agreement, 1927 – 1941, Prioriteitsaandelen A en B 1940.

¹⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Priora, 1945 – 1973, Gentlemen's agreement 11 mei 1947.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het beheer van de prioriteitsaandelen van de NV Magazijn De Bijenkorf door Bijko Priora. Met een beschrijving van de structuur van de externe leiding van het concern door P.J. Verdam, Nota Verdam 12 januari 1946.

²⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de uitgifte van prioriteitsaandelen en de opstelling van een gentlemen's agreement, 1927 – 1941, Brief Isaac aan Meyer 22 maart 1933.

²¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Nota Verdam 12 januari 1946.

De twaalf aandelen van Groep A (1A-12A) waren in handen van de familie Goudsmit/Isaac en Jacob Simon de Vries. De familie Goudsmit/Isaac bezat elf aandelen, terwijl Jacob de Vries een stuk verkreeg.²² De Vries was getrouwd met Betty Goudsmit.²³ Ik reken daarom het aandeel van de Vries ook tot onderdeel van de familie Goudsmit/Isaac, omdat Betty een oudere zus was van Alfred Goudsmit.²⁴

De twaalf aandelen van Groep B (13B-24B) waren in handen van enkele van de Buitenlandse Joodse investeerders.²⁵ Hiervan waren er zeven van de familie Hochheimer. Deze aandelen stonden te name van de in 1922 door Fritz Hochheimer opgerichte NV Transandine Handelmaatschappij.²⁶ De familie Hochheimer was van oorsprong Duits, maar werd in de jaren 30 tot Nederlands genaturaliseerd en had haar kapitaal vergaard bij het eerder genoemde warenhuis Tietz, waar Fritz Hochheimer voor 1914 directeur was geweest van de vestiging in Brussel.²⁷ Drie waren er van de Duitse Leo Meyer die toen directeur-generaal was van de Bijenkorf en als laatste waren er twee aandelen in handen van de Belgische broers Feldheim die grote pakketten gewone aandelen bezaten maar geen plek hadden in de Raad van Beheer. De drie aandelen van de heer Meyer werden op 13 juni 1940 aan de Transandine van de familie Hochheimer overgedragen.²⁸

²² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Prioriteitsaandelen A en B 15 januari 1940.

²³ Ibidem.

²⁴ Nieuw Israëlitisch weekblad, 23-05-1924, Overlijdensbericht Sara Goudsmit-Keizer.

²⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Nota Verdam 12 januari 1946.

²⁶ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Beheersdossiers, Transandine, (Handelmaatschappij) nv, Amsterdam, brief aan Britse ambassade 24 maart 1947., NV Transandine Handelmaatschappij vanaf nu afgekort als Transandine.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Priora, 1945 – 1973, Bespreking binnen de Bijko maart 1951.

In een overzicht zag de verdeling van de prioriteits aandelen er als volgt uit:

Serie A, Nr 1 - 7	auf den Namen von A.A.Issac, am 1.August 1932 auf H.Loeb, Vertreter der Erben A.A.Issac, Übertragen, am 22.August 1940 auf E. Issac-Goudsmit wegen Zuteilung Übertragen.
Nr 8 - 9	auf den Namen von A. Goudsmit
Nr 10	auf den Namen von J.S.de Vries, am 16 März 1939 auf B. de Vries-Goudsmit, Vertreter der Erben de Vries Übertragen.
Nr 11	auf den Namen von A. A. Isaac, am 1. August 1932 auf H. Loeb, Vertreter der Erben A.A.Issac, Übertragen, im Juni 1933 auf A. Goudsmit Übertragen.
Nr 12	auf den Namen von A. Goudsmit
Serie B, Nr 13-19	auf den Namen der N.V.Transandine Handel Maatschappij.
Nr 20	auf den Namen von L. Meyer, am 13 Juni 1940 auf die N.V.Transandine Handel Maatschappij Übertragen.
Nr 21	auf den Namen von H. Feldheim.
Nr 22	auf den Namen von M. Feldheim.
Nr 23 und 24	auf den Namen von L. Meyer, am 13. Juni 1940 auf die N.V.Transandine Handel Maatschappij Übertragen.
Ohne Serie, Nr 25	auf den Namen der Amsterdamsche Bank N.V.

Bron afbeelding 1: Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een verweerschrift tegen de aanstelling van een Verwalter door de Duitse autoriteiten, 1941, Duitse nota Bijenkorf.

Toen de Bijenkorf nog geheel in handen was van de familie Goudsmit/Isaac, was de Joodse identiteit duidelijk zichtbaar.²⁹ Zo was de Bijenkorf aan het begin van de vorige eeuw dicht op zaterdag en de Joodse feestdagen.³⁰ Het Joodse karakter werd minder toen de buitenlandse Joodse investeerders in 1914 invloed kregen.³¹ Zo ging het warenhuis na 1914 ook op zaterdag open en was het na 1934 niet meer gesloten voor de feestdagen.³² Vanuit commerciële oogpunten waren deze gesloten dagen simpelweg niet vol te houden.³³

Joodse gezindheid bleef echter in de eerste helft van de 20ste eeuw van belang.³⁴ Joodse zakenlieden zochten vaak naar Joden om leidinggevende functies bezet te krijgen.³⁵ Daarnaast bleef voor de Tweede Wereldoorlog een aanzienlijk deel van het personeel van de Bijenkorf een Joodse achtergrond hebben. Om preciezer te zijn: op 1 mei 1940 waren van de 3302 personeelsleden er 704 Joods.³⁶ Dit betekende dat ongeveer 21 procent van de werknemers joods was. Ter vergelijking, in Nederland was in 1930 maar 1,7 procent van de beroepsbevolking Joods.³⁷

²⁹ Berg, *Venter, fabriqueur, fabrikant* 80.

³⁰ Knoop, *Hirsch & Cie. Amsterdam (1882-1976)* 283.

³¹ Berg, *Venter, fabriqueur, fabrikant* 80.

³² Stadsarchief Amsterdam, 'beschrijving Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers'.

³³ Berg, *Venter, fabriqueur, fabrikant* 89.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de positie van niet-Nederlandse leden van de Raad van Beheer en van de Raad van Commissarissen, 1939 – 1941, Rooster van aftreden Raad van Beheer 1941.

³⁶ Ibidem.

³⁷ CBS, *Volkstelling 1930 Nederland, Staat iii, Onderscheiding voor het Rijk van de personen in de verschillende bedrijfsklassen en bedrijfspgroepen.*

Gevolgen Joodse invloed Bijenkorf na de opkomst van Hitler

Dit 'Joods zijn' van aandeelhouders, personeelsleden en Raad van Beheer heeft grote invloeden gehad voor de Bijenkorf. Vooral toen in de jaren dertig van de vorige eeuw er in West-Europa extreemrechtse bewegingen ontstonden. De nazi's beoordeelden het Joodse aspect van een winkel niet vanuit een cultureel of religieus karakter maar vooral vanuit een raciale denkwijze.³⁸ Deze beoordeling kwam voort uit een sociaal-darwinistische denkwijze, waarbij werd geloofd dat er verschillende rassen waren die allen moesten vechten om voort te bestaan.³⁹ De Joden werden bij deze rassenleer als het laagste beschouwd.⁴⁰ Dit antisemitisme leidde in Nazi-Duitsland tot maatregelen zoals de Neurenberger wetten van 1935, waarin werd bepaald wie Joods was en wie in aanmerking kwamen om Rijksburgers te zijn.⁴¹ In de praktijk betekende dit dat een Jood rechteloos werd als hij onder de jurisdictie van Nazi-Duitsland viel.⁴²

De Bijenkorf was in 1940 uitgegroeid tot een van de meest toonaangevende warenhuizen van Nederland, met winkels in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.⁴³ Deze situatie veranderde na de Duitse inval in Nederland. Net als andere bedrijven moesten in de meidagen van 1941 alle mogelijke 'Joodse' aandelen worden ingeleverd bij de daarvoor specifiek opgerichte bank: Lippmann, Rosenthal & Co afgekort LIRO.⁴⁴ Voor de Bijenkorf betekende dat er 1,4 miljoen gewone aandelen en 22 prioriteitsaandelen moesten worden ingeleverd die daarna werden verkocht aan de Duitse firma *Riensch und Held* en Fritz Kötter. De familie Hochheimer verloor hierdoor 10 prioriteitsaandelen, maar geen gewone aandelen omdat deze zich tijdens de Tweede Wereldoorlog in London bevonden en zo niet in handen zijn gevallen van de nazi's. De familie Goudsmit/Isaac verloor 12 prioriteitsaandelen en wel hun gewone aandelenpakket van 520.000 stuks. Alleen de gebroeders Feldheim (twee prioriteitsaandelen) en de Amsterdamse Bank (een prioriteitsaandeel) bleven buiten schot.⁴⁵

³⁸ Johannes Steizinger, 'The Significance of Dehumanization: Nazi Ideology and Its Psychological Consequences', *Politics, Religion and Ideology* 19 (2018) 2, 139-157 aldaar 147.

³⁹ Steizinger, 'The Significance of Dehumanization', 148.

⁴⁰ Ibidem, 141.

⁴¹ Richard D. Heideman, 'Legalizing Hate: The Significance of the Nuremberg Laws and The Post-War Nuremberg Trials', *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* 39 (2017) 5, 5-24 aldaar 10.

⁴² Ibidem.

⁴³ Van den Berkt, 'Eenzijdig Joodsch van structuur', 15.

⁴⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verslagen betreffende persoonlijke ervaringen, voornamelijk van directieleden, en van het bedrijfsbeheer tijdens de Duitse bezetting, Overname aandelen door Kötter en Riensch 1943.

⁴⁵ Ibidem.

Na de oorlog verschenen de beide families weer op het toneel.⁴⁶ Daarmee begon een restitutieproces van vele jaren met de Nederlandse overheid over de Bijenkorf-aandelen. Een proces dat extra werd bemoeilijkt omdat de ingenomen prioriteitsaandelen en normale 'joodse' aandelen zich in de oostelijke zone van Duitsland bevonden.⁴⁷ Deze plek was niet vrij toegankelijk omdat het onder beheer stond van de Sovjet-Unie.

Historiografie over Joodse restitutie vanuit internationaal perspectief

De restitutie van Joodse eigendommen bleef decennia internationaal gezien een weinig besproken onderwerp.⁴⁸ Binnen de recente historiografie is er dan ook een duidelijke discussie of er überhaupt direct na de oorlog Joodse restitutie heeft plaatsgevonden. Aan de ene kant stellen wetenschappers zoals Rhoda Howard-Hassmann en Michael Bazylar dat materiële restitutie van de Joden pas in de jaren 90 begon. Aan de andere kant geven wetenschappers zoals Michael Marrus en Regula Ludi aan dat er na 1945 wel degelijk in West-Europa direct processen voor Joodse materiële restitutie zijn gestart.

Te beginnen met de visie van Howard-Hassmann en Bazylar, die stellen dat er binnen de restitutie van de Joden na de Tweede wereldoorlog twee golven te onderscheiden zijn.⁴⁹ De eerste golf die direct na 1945 volgde had vooral een morele standaard om de nazi's als dader te veroordelen en om genocide in te bedden in internationale wetgeving.⁵⁰ Denk hierbij aan de Neurenberg processen van 1945-1946.⁵¹ Dat de Joden naast fysieke schade ook hun eigendommen kwijtraakten kwam binnen deze golf niet naar voren.⁵² Dit streven naar materiële gerechtigheid zou pas volgen in de jaren 90.⁵³ In deze tweede golf moest via rechtszaken de gestolen goederen alsnog naar de rechtmatige eigenaar gebracht worden. Voor vele directe slachtoffers van de nazi's kwam dit te laat.⁵⁴

⁴⁶ Van den Berkt, 'Eenzijdig Joodsch van structuur', 15.

⁴⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Mededeling aan Bijenkorf- aandeelhouders 1946.

⁴⁸ Michael J. Bazylar en Rajika L. Shah, 'The Unfinished Business of the Armenian Genocide: Armenian Property Restitution in American Courts', *Southwestern Journal of International Law* 23 (22 februari 2017) 2, 223- 278 aldaar 236.

⁴⁹ Rhoda Howard-Hassmann, 'Framing Reparations Claims: Differences between the African and Jewish Social Movements for Reparations', *African Studies Review* 50 (April 2007) 1, 27-48 aldaar 33.

⁵⁰ Bazylar en Shah, 'The Unfinished Business of the Armenian Genocide', 236.

⁵¹ Howard-Hassmann, 'Framing Reparations Claims', 34.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, 35.

⁵⁴ Ibidem.

Een van de belangrijkste redenen die voor het gebrek aan restitutie direct na de Tweede Wereldoorlog wordt aangegeven is de 'conspiracy of silence'.⁵⁵ Dit is een theorie gevormd door politicoloog Avi Beker.⁵⁶ Deze theorie stelt dat de persoonlijke verbinding met de Tweede Wereldoorlog nog te groot was voor de naoorlogse generatie.⁵⁷ Hierdoor werden via 'psychologische elementen en een selectieve nationale herinnering' traumatische gebeurtenissen uit het verleden onderdrukt.⁵⁸ In de jaren 90 kwamen deze onderdrukte trauma's weer naar voren. Deze herontdekking van de Joodse restitutie ontstond vooral naar aanleiding van verhalen die opdoken in de pers over het zogenaamde Nazigoud dat door heel Europa was geroofd en nog steeds niet terecht was.⁵⁹

Op dit beeld van dat er na de Tweede Wereldoorlog geen ruimte was voor materiële Joodse restitutie is ook kritiek. Zo stelt Michael Marrus dat er na de oorlog in verschillende landen wel degelijk pogingen werden ondernomen om Joodse tegoeden te restitueren.⁶⁰ De staatsorganisaties die dit moesten uitvoeren, hadden echter zo'n grootschalige operatie van materieel rechtsherstel nog nooit meegemaakt.⁶¹ Daardoor was een snel en goed restitutieproces onmogelijk. Daarnaast was er een heel nieuw juridisch raamwerk voor nodig om de rechten van de slachtoffers te kunnen waarborgen.⁶²

⁵⁵ Ia Xiong, *Interrupting the Conspiracy of Silence: Historical Trauma and the Experiences of Hmong American Women*, (Thesis University of Wisconsin Milwaukee December 2015) 7.

⁵⁶ Avi Beker, *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust. Confronting European History* (London 2001) 4, 19 en 23.

⁵⁷ Yael Danieli, 'Massive Trauma and the Healing Role of Reparative Justice: An Update', in Carla Ferstman, Mariana Goetz en Alan Stephens (red.), *Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes against Humanity* (Leiden 2009) 41–77 aldaar 42-43.

⁵⁸ Christiaan Ruppert, *Eindelijk 'restitutie' De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)* (Amsterdam 2017) 31.

⁵⁹ Ruppert, *Eindelijk 'restitutie'* 12.

⁶⁰ Michael Marrus, *Some Measure of Justice. The Holocaust Era Restitution Campaign of the 1990's* (Wisconsin 2009) 62-63.

⁶¹ Marrus, *Some Measure of Justice* 63.

⁶² *Ibidem*.

Ook Regula Ludi argumenteert dat er direct na de Tweede Wereldoorlog in West-Europa wel degelijk restitutie is geweest.⁶³ Dit onderbouwt zij door een analyse over de materiële restitutie in Frankrijk, Duitsland en Zwitserland na de Tweede Wereldoorlog. Haar conclusie is dat deze alle drie ver voor de jaren 90 waren afgerond.⁶⁴ Dit wil niet zeggen dat het proces van Joodse restitutie volgens haar altijd goed verliep.⁶⁵ Zo stelt Ludi dat door verschillende regeringen geprobeerd werd om de restitutie buiten het publieke debat te houden, om erkenning van eigen fouten tijdens de Tweede Wereldoorlog te voorkomen.⁶⁶

Historiografie over Joodse restitutie vanuit Nederlands perspectief

In Nederland is er over de restitutie van Joodse goederen al direct na de oorlog veel geschreven.⁶⁷ Het komt onder meer aan de orde in werken van Presser, Sijes en Van der Leeuw.⁶⁸ Loe de Jong gold in de twintigste eeuw als de autoriteit.⁶⁹ De visie van De Jong was dat de door de nazi's geschonden rechten van Joden door de Nederlandse overheid uiteindelijk werden hersteld.⁷⁰ De Jong was echter wel van mening dat de teruggave van de Joodse bezittingen en met name effecten niet goed geregeld werd in Nederland.⁷¹ Dit restitutieproces zou te lang hebben geduurd en soms zelfs lange tijd onrechtmatig geweest zijn door belangenverstrengeling.⁷² Het Nederlandse volk zou dan ook volgens de Jong niet met trots terugkijken op deze periode van restitutie.⁷³ Een van de voorbeelden die De Jong hierbij aanhaalde was de kwestie rond de 66 miljoen aan Joods vermogen die de Nederlandse Bank tijdens de oorlog had gekocht van de roofoverval LIRO.⁷⁴ Deze 66 miljoen kwam pas aan de orde toen de Joodse gemeenschap zelf, via commissie Meijers, in mei 1950 een zaak aanspande.⁷⁵ Pas in juli 1952 deed de Raad voor het Rechtsherstel uitspraak in voordeel van de Joodse groep. De Raad voor het Rechtsherstel was het instituut dat de Joodse restitutie binnen Nederland moest uitvoeren, maar hier later meer over. De 66 miljoen kwam dus pas zeven jaar na de bevrijding terug bij de Joodse gemeenschap.

⁶³ Regula Ludi, *Reparations for Nazi Victims in Postwar Europe* (Cambridge 2012).

⁶⁴ Ibidem,6.

⁶⁵ Ibidem,193.

⁶⁶ Ibidem,162.

⁶⁷ Ruppert, *Eindelijk 'restitutie'* 34.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 12, tweede helft. Epiloog, (Den Haag 1988) 706.

⁷¹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 707.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem,708.

⁷⁴ Ibidem, 684.

⁷⁵ Ibidem,685.

In de jaren 90 ontstond er naast de explosie van onderzoeken naar Nazigoud, ook weer een levendig historiografisch debat over de Joodse restitutie in Nederland. Binnen dit debat werd de visie van Loe de Jong steeds meer in twijfel getrokken. Zo stellen historici zoals Gerard Aalders en Joseph Michman dat het materiële rechtsherstel wel goed is uitgevoerd.⁷⁶ Voornamelijk omdat, indien mogelijk, alle in de oorlog opgelopen schade voor de Joden werd gecompenseerd.⁷⁷ Ondanks dat binnen de feitelijke uitvoering van het rechtsherstel veel is misgegaan stelt Aalders dat er daarnaast zoveel mogelijk gestreefd is het doel van rechtsherstel te bereiken.⁷⁸ Aalders werd hierin ondersteund door Michman. Die stelde dat hoewel soms bittere en lange processen het eindresultaat rond het rechtsherstel van Nederlandse Joden vrij redelijk en soms zelfs bevredigend was.⁷⁹ Dit enigszins goede resultaat kon volgens hem vanuit twee ontwikkelingen verklaard worden. Ten eerste de snelle economische groei, waardoor de kosten van het Joodse rechtsherstel goed te betalen bleken te zijn.⁸⁰ Ten tweede waren de betrokken juristen en rechters principieel van aard.⁸¹ Hierdoor gaf deze rechterlijke macht niet toe aan de pressie die de Nederlandse regering op hen uitoefende om de foute handelaren en banken te beschermen.⁸²

⁷⁶ Ruppert, *Eindelijk 'restitutie'*, 12

⁷⁷ Gerard Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam 2001) 365.

⁷⁸ Aalders, *Berooid* 365.

⁷⁹ Joseph Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Nederland* (Amsterdam 1992) 214.

⁸⁰ Michman, *Pinkas* 217.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

Wetenschappers zoals Wouter Veraart stellen dat het Nederlandse herstelbeleid helemaal niet de positieve kijk verdient die Aalders en Michman nastreven.⁸³ Veraart zegt dat deze visie de onthechting van de Joodse gemeenschap alleen als een vorm van roof behandeld.⁸⁴ Dit is volgens Veraart onbevredigend. Volgens hem moet er veel meer gekeken worden naar onthechting van de Joden zelf. Veraart bedoelt met deze onthechting dat het de nazi's primair ging om binnen een rechtsstaat de Joden rechteloos te maken, zodat de Joodse belangen niet meer beschermd werden.⁸⁵ Na de oorlog kwamen sommige van deze Joden terug naar Nederland. In plaats van dat zij weer in een rechtstaat kwamen waarin hun belangen waren hersteld, bleek dat totaal niet het geval. Dit kwam omdat deze terugkerende Joden tegen zogenaamde "geweldige machten" kwamen te staan die hun rechtsherstel tegenwerkten. Denk hierbij aan verzekeraars, banken en de Nederlandse staat zelf.⁸⁶ De belangen van deze machten en de Joden stonden lijnrecht tegenover elkaar maar hadden hetzelfde doel: het wederopbouwen van een normaal, menswaardig bestaan. Hierbij zag de Joodse groep rechtsherstel als toegangspoort tot economische werkzaamheden.⁸⁷ De Nederlandse overheid gebruikte het rechtsherstel juist als één van de vele manieren om het verzwakte Nederland weer snel op te bouwen.⁸⁸ Vandaar waren 'foute' beslissingen binnen het rechtsherstel vaak aanwezig.

Volgens Veraart had het bij de foute beslissingen ook mee te maken dat de procedures van het rechtsherstel lagen bij enkele mannen 'met grote beoordelingsvrijheid'. Denk hierbij aan rechters, juristen maar ook effectenhandelaren.⁸⁹ Deze mannen moesten in elke zaak apart beoordelen hoe het proces tot herstel gevoerd moest worden, waardoor de Joden jarenlang bezig waren om hun rechten en goederen terug te krijgen. 'Vaak nam men genoegen met minder: een schikking of compromis, waarbij water bij de wijn werd gedaan. Ik ben van mening dat je dat niet kunt vragen van mensen wie op een dergelijke inhumane wijze hun rechten zijn ontnomen.'⁹⁰

⁸³ Wouter Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Rotterdam 2005) 29.

⁸⁴ Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel* 29-30.

⁸⁵ Ibidem, 29.

⁸⁶ Ibidem, 47.

⁸⁷ Ibidem, 48.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Pieter Wybenga, 'De Vooruitgang: Schadevergoedingen zouden de wederopbouw schaden' (versie februari 2006), <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/25676/de-vooruitgang.html> (10 december 2019).

⁹⁰ Ibidem.

Onderzoeksopzet

Naar aanleiding van deze Historiografische debatten over Joodse restitutie ga ik me focussen op de vraag: werden de Joodse grootaandeelhouders, die prioriteits aandelen in handen hadden, van de Bijenkorf N.V. in hun vooroorlogse rechten hersteld via het door de Nederlandse overheid opgerichte Raad voor het Rechtsherstel binnen de periode 1945 en 54? Hierin heb ik 1945-54 gekozen omdat toen het proces liep over de eigendoms kwestie tussen de Nederlandse overheid en de voormalige Joodse aandeelhouders.

Binnen deze groep Joodse aandeelhouders zal ik me specifiek richten op de eerdergenoemde Joodse families Goudsmit/Isaac en Hochheimer. Dit omdat deze Joodse families grootaandeelhouders waren en zij hadden daarnaast, voor 1940, daadwerkelijk veel invloed binnen de Bijenkorf door hun prioriteits aandelen. De familie Feldheim beschikte wel over prioriteits aandelen, maar verloor deze in tegenstelling tot de andere twee families niet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hierdoor zal er minder aandacht gaan naar deze Belgische prioriteitshouders.

Om te kunnen bepalen of deze twee families in hun rechten zijn hersteld door de Raad voor het Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog, zullen drie dimensies hierop samen een antwoord vormen. In elk van deze dimensies zal ik aan de hand van een focuspunt, die voortkomt uit de historiografie, het proces van rechtsherstel voor de genoemde Joodse aandeelhouders van de Bijenkorf analyseren. Deze focuspunten zijn: economische dimensie, politieke dimensie en een financiële dimensie. Economisch gaat om de belangen van werk binnen het Bijenkorf concern, politiek gaat om de invloed binnen het bestuur van het concern aan de hand van de prioriteits aandelen en financieel gaat om de directe waarden en kosten van de verloren Joodse aandelenpakketten van het concern. Voor de analyse zal ik voornamelijk gebruik maken van primaire bronnen afkomstig uit het archief van de Bijenkorf die zich geheel bevindt in het Stadsarchief Amsterdam, aangevuld met primaire bronnen, uit het Nationaal Archief van het Beheersinstituut. Deze twee archieven worden gebruikt om zo een zo volledig mogelijk beeld van de restitutie van de Bijenkorf te schetsen. Persoonlijke archieven van de familie Hochheimer zijn er niet. Door hun vele verzonden brieven en gesprekken met de Bijenkorf en de Raad voor het Rechtsherstel kan ik echter een goed beeld schetsen van hun belangen binnen de rechtsherstel-kwestie.

Relevantie

Door deze focus op de aandelenrestitutie van de Bijenkorf na de Tweede Wereldoorlog zal ik een toevoeging brengen aan het hierboven beschreven debat over rechtsherstel van de Joden na de Tweede Wereldoorlog. Vooral omdat zowel Veraart als Aalders meer op nationaal niveau onderzoek hebben gedaan naar de werkzaamheden van de Raad voor het Rechtsherstel en hier weinig specifieke casussen aan hebben toegevoegd. Daarom kan deze casus rond de Bijenkorf een toets zijn van beide invalshoeken om te kijken bij welke historici dit specifieke voorbeeld het beste aansluit.

Als laatste zou deze casus ook binnen de internationale historiografie van belang zijn omdat gekeken kan worden of de restitutie van de Bijenkorf-aandelen wel of niet direct werd afgerond na de Tweede Wereldoorlog. Dit zou moeten betekenen dat in 1954 de Joodse eigenaren hun verloren gewaande aandelen terug hadden gekregen, of dat materiële restitutie niet was uitgevoerd en de oorspronkelijke eigenaren dus niet bij leven meer hun aandelen terug hadden gekregen.

Overzicht scriptie

Om deze analyse van deze casus rond rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog te kunnen volbrengen zal ik allereerst een concrete beschrijving geven van het door de overheid gestuurde proces voor rechtsherstel en wat daarin de rol was van de Raad voor het Rechtsherstel. Ten tweede zal ik ingaan op de situatie van de Bijenkorf-effecten voor hun inname in 1941 door “roofbank” Lippmann, Rosenthal & Co. Na deze beschrijving zal een uitzetting komen van de hierboven genoemde drie perspectieven (economische, politieke en financiële) op het restitutieproces omtrent de Joodse Bijenkorf-aandelen.

Hoofdstuk 1 introductie van de Raad voor het Rechtsherstel

Na de volledige Nederlandse bevrijding op 5 mei 1945 bood het oorlogskabinet Gerbrandy zijn ontslag aan, om zo de weg vrij te maken voor het eerste naoorlogse kabinet Schermerhorn/Drees.⁹¹ Dit kabinet had als belangrijkste taak om het Nederlandse bestuur weer te laten functioneren na vijf oorlogsjaren.⁹² Een van de maatregelen om dit te realiseren was dat op 9 augustus 1945 de Raad voor het Rechtsherstel werd opgericht.⁹³ Deze raad kreeg als taak mee het Nederlandse rechtsverkeer omtrent eigendom te herstellen.⁹⁴ De raad was onderverdeeld in vele afdelingen. Voor deze casus zijn van belang de afdeling Beheer en de Afdeling Effectenregistratie.

Afdeling Beheer

Kort gezegd had de Afdeling Beheer als doel het beheer op zich te nemen over de vermogens van vijanden, ingezetenen van landen waarmee het koninkrijk in oorlog was geweest, landverraders en over de boedels van Duitse roofinstanties zoals Lippmann, Rosenthal & Co.⁹⁵ Als deze 'vijandelijke vermogens' niet via rechtsherstel naar Nederlandse burgers gingen, werden deze geliquideerd, waarna de opbrengst naar de Nederlandse staat ging.⁹⁶ Het Nederlandse Beheersinstituut werd opgericht als uitvoerend orgaan van deze afdeling.⁹⁷

⁹¹ Parlement.com, 'Kabinet-Schermerhorn/Drees (1945-1946)', https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvwl/kabinet_schermerhorn_drees_1945_1946 (2 maart 2020).

⁹² Ibidem.

⁹³ K. Meijer, *E 100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* (Nijmegen 2008) 45.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Vanaf nu afgekort als LIRO.

⁹⁶ Aalders, *Berooid*, 22.

⁹⁷ Ibidem 54.

Afdeling Effectenregistratie

De Afdeling Effectenregistratie had als grootste taak alle effecten die binnen de Nederlandse rechtssoevereiniteit vielen te registreren.⁹⁸ De afdeling verplichtte iedere Nederlandse onderneming de nummers van haar effecten, het soort effect, de nominale waarde en de mutaties sinds het uitbreken van de oorlog op te geven. Alle eigenaren van de effecten, ook uit het buitenland, werden dan weer verplicht om hun fysieke coupons van hun effecten te registreren voor 31 december 1951.⁹⁹ Niet registreren had nadelige gevolgen voor de huidige bezitter omdat niet aangemelde effecten na verloop van tijd ongeldig werden verklaard, manco, waardoor deze aan de staat vervielen en daarna door het Ministerie van Financiën werden beheerd.¹⁰⁰

De vroegere aandelenbezitters konden bij deze afdeling een verzoek indienen op de bij hun geregistreerde stukken, om in hun eigendomsrechten te worden hersteld. Deze zogenaamde claims werden ook wel opposities genoemd.¹⁰¹ De Afdeling Effectenregistratie bepaalde dan zelf aan welke opposities de effecten uiteindelijk werden geleverd.

⁹⁸ Vervaart, *Ontrechting en rechtsherstel* 277-278.

⁹⁹ Aalders, *beroid* 58.

¹⁰⁰ Connie Kristel, *Binnenkamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog: besluitvorming* (Amsterdam 2002) 200.

¹⁰¹ Aalders, *beroid* 58.

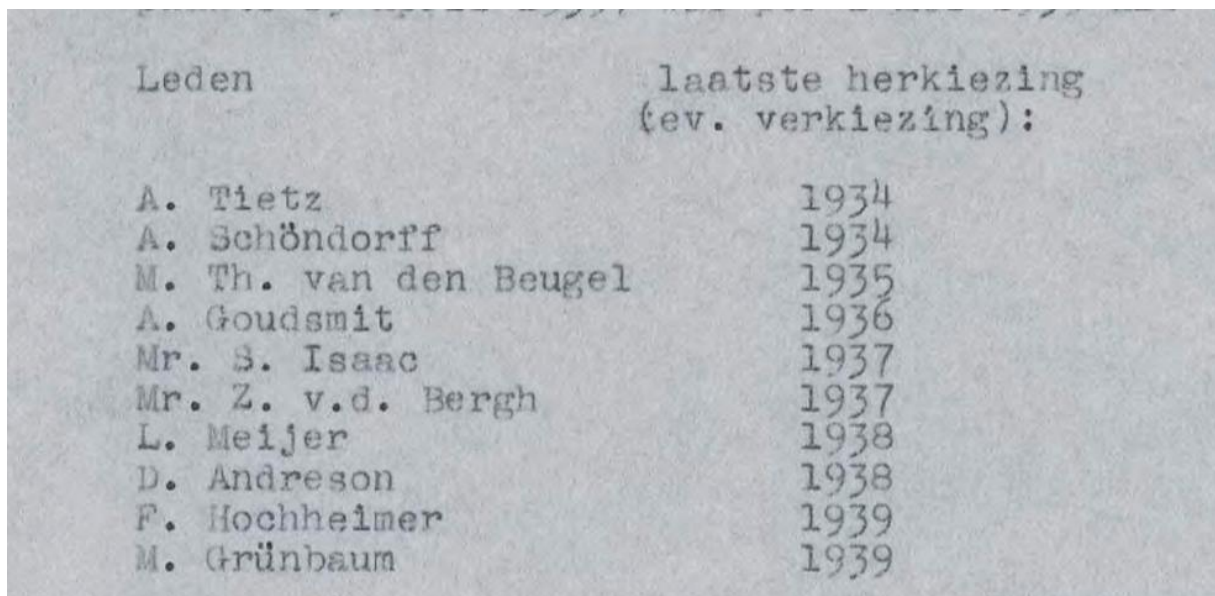
Hoofdstuk 2 het beursgenoteerde warenhuis Bijenkorf voor de Duitse inval

Kapitaal

Om een beeld te schetsen van de Bijenkorf voor mei 1940 begin ik met een verduidelijking van het aandelenkapitaal van het warenhuis in 1940. De Bijenkorf had een waarde van 10.568.300 gulden aan normale aandelen uitstaan en 2.500 gulden aan prioriteitsaandelen.¹⁰² Van dit kapitaal waren voor 1940 1.4 miljoen gulden aan normale aandelen en alle prioriteitsaandelen in Joodse handen.

Bestuur

De Raad van Beheer van de Bijenkorf bestond tot 1940 uitsluitend uit Joden. De raad was per 1 mei 1939 als volgt:

Leden	laatste herkiezing (ev. verkiezing):
A. Tietz	1934
A. Schöndorff	1934
M. Th. van den Beugel	1935
A. Goudsmit	1936
Mr. S. Isaac	1937
Mr. Z. v.d. Bergh	1937
L. Meijer	1938
D. Andreson	1938
F. Hochheimer	1939
M. Grünbaum	1939

Bron afbeelding 2: Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de positie van niet-Nederlandse leden van de Raad van Beheer en van de Raad van Commissarissen, 1939 – 1941, Rooster van aftreden Raad van Beheer 1941., S. Isaac staat voor Frits Isaac die officieel Siegfried heette.

Van deze leden hadden alleen Alfred Goudsmit, Frits Isaac, Leo Meijer en Fritz Hochheimer prioriteitsaandelen in handen. De rest van de leden moest dus worden zijn goedgekeurd door de prioriteitsaandeelhouders.

¹⁰² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Nota Verdam 12 januari 1946.

Na de Duitse inval in Polen in 1939 werden binnen de dan tienkoppige tellende Raad van Beheer veranderingen doorgevoerd. Ten eerste traden de drie leden met een Duitse nationaliteit (A. Tietz, A. Schöndorff en M. Grünbaum) in november 1939 af.¹⁰³ Dit deden deze leden vrijwillig in ruil voor een vergoeding van 50.000 gulden.¹⁰⁴ De plekken die vrijkwamen werden in februari 1940 voor het eerst ingevuld door niet-Joden (de heren Emmer, Grosheide en Weyer).¹⁰⁵ Wat hierbij nog wel moet worden vermeld is dat Erich Emmer de niet-Joodse schoonzoon was van Fritz Hochheimer. Ten tweede vluchtten een aantal Joodse leden van de Raad van Beheer (A. Goudsmit, L. Meijer, D. Andreson en Z. Van den Bergh).¹⁰⁶ Bij zijn vlucht droeg Meijer zijn prioriteits aandelen over aan de Transandine van de familie Hochheimer. Deze aanpassingen resulteerden erin dat aan het begin van de Duitse bezetting de Raad van Beheer van twaalf leden naar zes was geslonken.¹⁰⁷ Drie hiervan, waren nog Joods namelijk: Frits Isaac, Fritz Hochheimer en Theodoor Max van der Beugel.¹⁰⁸

Probleem Joodse invloed

Na de inval van de Duitsers was er geen tijd voor rouw. Er was namelijk een groter probleem en wel de prioriteits aandelen van de familie Goudsmit/Isaac (12) en de Transandine van de familie Hochheimer (10) en de overgebleven drie Joodse leden van de Raad van Beheer. Tijdens gesprekken gevoerd in de Raad van Beheer werd duidelijk dat de prioriteits aandelen voor grote problemen zouden kunnen zorgen door hun 'Joodse' aard.¹⁰⁹ Vooral Weyer en Grosheide benadrukten dit probleem, omdat zij bang waren voor anti-Joodse wetgeving en arisering van het bedrijfsleven.¹¹⁰

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Rooster van aftreden Raad van Beheer 1941.

¹⁰⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verslagen betreffende persoonlijke ervaringen, voornamelijk van directieleden, en van het bedrijfsbeheer tijdens de Duitse bezetting, Geschiedenis van de Bijenkorf in bezettingstijd F. Meralda.

¹⁰⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Rooster van aftreden Raad van Beheer 1941.

¹⁰⁸ Van den Berkt, 'Eenzijdig Joodsch van structuur', 17.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Dossiers betreffende directieleden en ander leidinggevend personeel, 1909 – 1984, Weyer, Brief van Weyer aan Grosheide 18 juni 1940.

Directe anti-Joodse maatregelen bleven echter uit in Nederland tijdens de eerste maanden van de bezetting. Wel werd er door Hans Fischböck, *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, een onderzoek gestart naar de Bijenkorf. Dit onderzoek vond plaats in het kader van vijandelijk vermogen. Als er te veel Frans of Engels kapitaal aanwezig was kon Fischböck de leiding van het bedrijf via een *Verwaltung* overnemen.¹¹¹ Uit het onderzoek bleek dat er binnen de Bijenkorf het percentage van vijandelijk vermogen klein was.¹¹² De accountant van dit onderzoek, dr. Ruppert, kwam er wel achter dat de Joodse invloed binnen de onderneming groot was. Hij adviseerde de Raad van Beheer van de Bijenkorf dat deze invloed verkleint moest worden om verdere Duitse bemoeienis te voorkomen.¹¹³ Ruppert was daarnaast van mening dat deze verminderde invloed het beste kon worden bereikt via een Arische Raad van Beheer, een Arische directie en een Arisch bezit van de prioriteits aandelen.¹¹⁴

Om toekomstige Duitse bemoeienis binnen de Bijenkorf te voorkomen werd door de Raad van Beheer besloten om een firma op te richten genaamd de Bijko Piora.¹¹⁵ Hierin moesten zoveel mogelijk van de prioriteits aandelen worden ondergebracht zolang de Duitse bezetting zou duren en zouden Fritz Hochheimer en Frits Isaac na overdracht van hun aandelen uit de Raad van Beheer stappen samen met Van der Beugel.¹¹⁶

De overgebleven niet-Joodse leden van de Raad van Beheer zouden dan deze firma moeten gaan besturen.¹¹⁷ Er werd namelijk een zogenaamd poolcontract opgesteld tussen de Bijko Piora en de Bijenkorf. Dit contract zorgde ervoor dat het lidmaatschap van de Bijko Piora betekende dat je ook automatisch lid was van de Raad van Beheer van de Bijenkorf.¹¹⁸

¹¹¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een verweerschrift tegen de aanstelling van een Verwalter door de Duitse autoriteiten, 1941, Verloop van de Arisering van de Bijenkorf.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, 1940 – 1962, Brief van Hochheimer aan de Raad van Beheer, 18 oktober 1940.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de vergaderingen van de houders van prioriteits aandelen. Met hiaten, 1928 – 1959, Vergadering vennootschap 1 november 1940.

¹¹⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Nota Verdam 12 januari 1946.

In werkelijkheid zouden de Joodse functionarissen zoals Frits Isaac en Fritz Hochheimer op de achtergrond gewoon blijven werken bij de Bijenkorf als adviseur.¹¹⁹ Deze poging tot 'vrijwillige' arisering van de Bijenkorf was wat dat betreft vooral een poging om de Duitsers buiten de deur te houden. Door de Bijko Piora constructie kon de Bijenkorf namelijk als Arische onderneming worden aangeduid. Hierdoor hoopte de Raad van Beheer dat anti-Joodse maatregelen uitbleven en de continuïteit van de onderneming kon worden gewaarborgd.¹²⁰ Daarnaast waren de niet-Joodse leden van de Raad van Beheer door de prioriteitsaandeelhouders goedgekeurd, waardoor zij loyaal waren aan de families Goudsmit/Isaac en Hochheimer.¹²¹ De prioriteits aandelen werden zo 'geariseerd' zonder dat zij bij de Duitsers terecht kwamen.

Al in oktober werden de processen wat betreft de arisering van de Bijenkorf door de Raad van Beheer gestart. Ten eerste werden op 31 oktober vijf nieuwe, niet-Joodse heren in de Raad van Beheer benoemd (Heldering, Houwing, De Jong, Ligthart en Storm).¹²² Ten tweede nam de Joodse Van den Beugel op 8 oktober 1940 ontslag.¹²³ Ten derde werden de 'Ariërs' G. van der Wal en E.C. Wolsheimer tot directeuren benoemd.¹²⁴ Als laatste werd de Bijko Piora officieel in november 1940 opgericht.¹²⁵

¹¹⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verloop van de Arisering van de Bijenkorf.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verslagen betreffende persoonlijke ervaringen, voornamelijk van directieleden, en van het bedrijfsbeheer tijdens de Duitse bezetting, Bijenkorf in Oorlogstijd 1956.

¹²² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Rooster van aftreden Raad van Beheer 1941.

¹²³ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de positie van niet-Nederlandse leden van de Raad van Beheer en van de Raad van Commissarissen, 1939 – 1941, Ontslag Van der Beugel 21 oktober 1940.

¹²⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Rooster van aftreden Raad van Beheer 1941.

¹²⁵ Van den Berkt, 'Eenzijdig Joodsch van structuur', 18.

Overdracht prioriteits aandelen

De leden van de familie Goudsmit/Isaac droegen hun prioriteits aandelen op 29 november 1940 vrijwillig over voor 100 gulden per stuk. Dit was het minimale bedrag wat er mee gemoeid was en zij traden definitief uit de Raad van Beheer.¹²⁶ De familie Goudsmit/Isaac had hiermee vrijwillig hun officiële invloed binnen de Bijenkorf afgestaan, in de hoop dat de Bijenkorf zo kon blijven voortbestaan zonder Duitse inmenging.¹²⁷ De Transandine van de familie Hochheimer was niet bereid zijn stukken zomaar op te geven en eiste 100.000 gulden voor de aandelen.¹²⁸ Dit accepteerde de Raad van Beheer waarna Fritz Hochheimer tegelijk met de familie Goudsmit/Isaac uittrad en de prioriteits aandelen van de Transandine aan de Bijko Piora overdroeg.¹²⁹ Emmer bleef echter aan. Fritz Hochheimer zou zo'n hoog bedrag hebben gekregen voor zijn aandelen door druk uitgeoefend te hebben, dat hij zijn aandelen voor meer aan Duitsers kon verkopen.¹³⁰ Volgens een verklaring die Frits Isaac en een ander lid van de Raad van Beheer (De Jong) na de oorlog gaven stelde Fritz Hochheimer na de gesloten deal: 'zo eens in je leven heb je een koe die je melken kan'.¹³¹

¹²⁶ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Beheersdossiers, F. K. Kötter, Verslag van mr. Isaac over de overdracht van de prioriteits aandelen, 19 april 1947.

¹²⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verloop van de Arisering van de Bijenkorf.

¹²⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Brief van Hochheimer aan de Raad van Beheer, 18 oktober 1940.

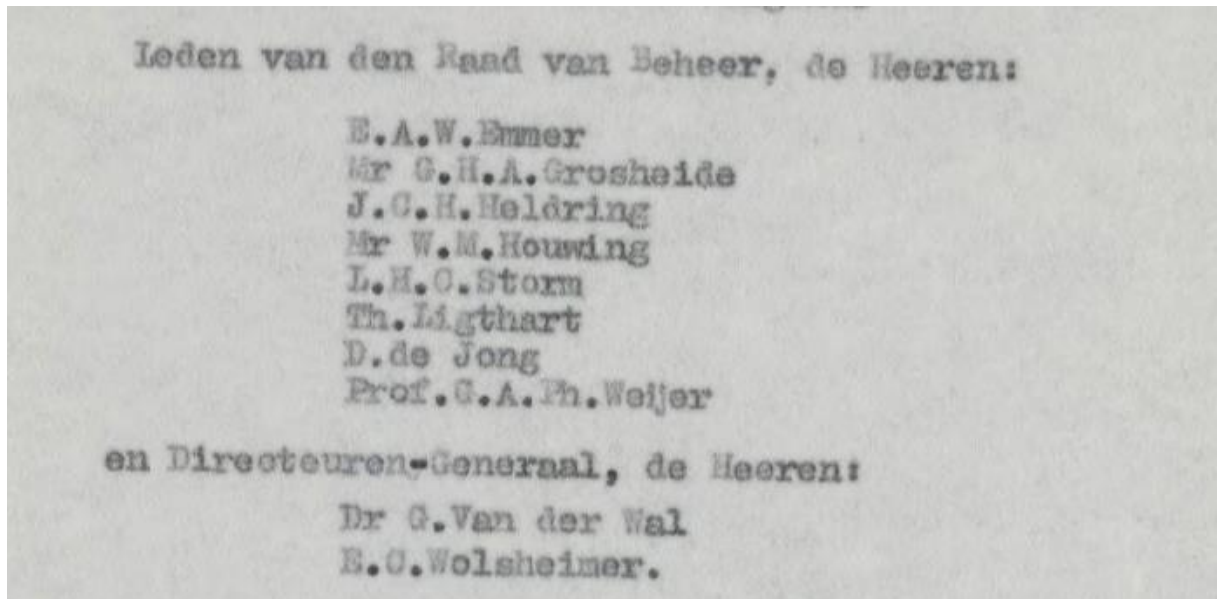
¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Verklaring Isaac 19 april 1947.

Arische bestuur Bijenkorf

Door al deze maatregelen zag het bestuur van de Bijenkorf er in november 1940 als volgt uit:

Bron afbeelding 3: Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een verweerschrift tegen de aanstelling van een Verwalter door de Duitse autoriteiten, 1941, Verloop van de Arisering van de Bijenkorf.

Duitse overname Bijenkorf

Hoewel de Duitsers op de hoogte waren van de Bijko Piora constructie, hadden ze formeel gezien nog niet de mogelijkheid in te grijpen. Deze mogelijkheid zou pas in maart 1941 worden geschapen, toen de 'verordening tot verwijdering van Joden uit het bedrijfsleven' van kracht werd.¹³² Dit gaf Hans Fischböck, *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, het recht om een *Verwalter* aan te stellen bij Joodse bedrijven.¹³³

¹³² Van den Berkt, 'Eenzijdig Joodsch van structuur', 21.

¹³³ Ibidem.

De beoogde Bijko Piora constructie mislukte definitief nadat op 25 februari 1941 in Amsterdam de Februaristaking tegen Joodse razzia's uitbrak.¹³⁴ Al snel sloot het Bijenkorf personeel zich hierbij aan, waardoor de Raad van Beheer de winkel wel moest sluiten.¹³⁵ De volgende dag verschenen er SS'ers, die direct het Bijenkorf-gebouw bezetten als tegenprestatie van dit verzet.¹³⁶ Op 27 februari 1941 werd de Bijenkorf onder *Verwaltung* gezet door Fischböck.¹³⁷ De uiteindelijke reden voor dit besluit was dat Fischböck het gevoerde beleid tot arisering maar een dekmantel vond, waardoor het bedrijf eigenlijk nog steeds Joods was.¹³⁸ Onder *Verwalter* Dr. Paul Brandt werden vele maatregelen ingesteld om nu definitief de Joodse invloed te stoppen. Ten eerste werd Directeur Wolsheimer onder druk gezet om ervoor te zorgen dat Emmer uit de Raad van Beheer zou stappen, aangezien Emmer's schoonfamilie Joods was.¹³⁹ Uiteindelijk diende Emmer op 21 april 1941 zijn ontslag in.¹⁴⁰ Ten tweede werd de Raad van Beheer op non-actief gezet.¹⁴¹ Ten derde werden alle Joodse adviseurs, zoals Fritz Hochheimer en Frits Isaac, ontslagen.¹⁴² Ten vierde werd de overdracht van de prioriteitsaandelen aan de Bijko Piora door de Duitsers als ongeldig verklaard.¹⁴³ Als laatste werden de prioriteitsaandelen (18 stuks van de Bijko Piora en 4 stuks van Goudsmit) en 1,4 miljoen gewone aandelen ondergebracht bij LIRO.¹⁴⁴ De vier prioriteitsaandelen van Alfred Goudsmit apart omdat de levering van deze prioriteitsaandelen aan de Bijko Piora nog niet volledig voltooid was.¹⁴⁵

¹³⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een verweerschrift tegen de aanstelling van een Verwalter door de Duitse autoriteiten, 1941, De staking van 25/26 februari 1941.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de bemoeienissen van de Duitse autoriteiten met het beheer van de vennootschap en gelieerde bedrijven, 1940 – 1944, Aanstelling dr. Brandt als Verwalter 27 februari 1941.

¹³⁸ Van den Berkt, 'Eenzijdig Joodsch van structuur', 22.

¹³⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Brief Emmer aan de Bijenkorf 23 september 1946.

¹⁴⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Ontslag Emmer 21 april 1941.

¹⁴¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de bemoeienissen van de Duitse autoriteiten met het beheer van de vennootschap en gelieerde bedrijven, 1940 – 1944, Bekendmaking dr. Brandt 28 februari 1941.

¹⁴² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de bemoeienissen van de Duitse autoriteiten met het beheer van de vennootschap en gelieerde bedrijven, 1940 – 1944 Mededeling aan Isaac 5 maart 1941.

¹⁴³ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, Magazijn de Bijenkorf, nv, 1946 – 1957, Kaufverdrag Bijenkorf aandelen 10 oktober 1943.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Vertrouwelijk Gesprek 6 oktober 1945.

In 1943 werden deze 22 prioriteits aandelen en 1,4 miljoen normale aandelen verkocht aan de Duitse firma *Riensch und Held* (dertien prioriteits aandelen en 900.000 normale aandelen) en de Duitse zakenman Fritz Kötter (negen prioriteits aandelen en 400.000 normale aandelen).¹⁴⁶ *Riensch und Held* was in 1943 een handelsbedrijf uit Hamburg en onderdeel van het Koster-concern, dat opereerde in de textielsector.¹⁴⁷ Dit Koster-concern was van oorsprong eigendom van de Joodse Jacob Michael maar in de Tweede Wereldoorlog werd het door nazi's bestuurd.¹⁴⁸ Fritz Kötter werd geboren te Wuppertal in Duitsland en kwam in 1941 naar Amsterdam.¹⁴⁹ Eenmaal in Amsterdam richtte Kötter het *West Deutsche Wach-und Schutzdienst* op. Dit bedrijf werkte voornamelijk voor de Duitse Wehrmacht, als inkoper voor basisbehoeften.¹⁵⁰

Claim op de gestolen aandelen

Na het einde van de oorlog werden de vermogens van *Riensch und Held* en Kötter onder beheer gesteld van het Beheersinstituut.¹⁵¹ De Familie Goudsmit/Isaac zou via de Bijko Priora al op 11 februari 1946 een claim leggen op elf prioriteits aandelen die ze in bezit hadden voor de oorlog.¹⁵² Het aandeel van De Vries, de zwager van Alfred Goudsmit, werd binnen deze claim niet meegenomen. Ook de Transandine van familie Hochheimer legde eind 1946 een claim op hun tien oude prioriteits aandelen.¹⁵³

¹⁴⁶ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, Magazijn de Bijenkorf, nv, 1946 – 1957, Brief Rijsche handelsbank 26 augustus 1944.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ The National Archives, Records of the External Assets Investigation Section of the Property Division, Omgus, 1945-1949, Emil Koester Ag.

¹⁴⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende beheer van het vermogen van Fritz Kötter vermoedelijk afkomstig van joodse eigenaren, waaronder aandelen in De Bijenkorf, 1953 – 1963, Beschrijving Fritz 27 oktober 1943.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende beheer van het vermogen van Fritz Kötter vermoedelijk afkomstig van joodse eigenaren, waaronder aandelen in De Bijenkorf, Benoeming Verdam als beheerder 21 februari 1946.

¹⁵² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Priora, 1945 – 1973, Aanvraag 22 februari 1946.

¹⁵³ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, Transandine, (Handelmaatschappij) nv, Amsterdam, Vooronderzoek Beheersinstituut 23 juli 1947.

Hoofdstuk 3 economische belangen tijdens het proces van effectenherstel

In dit hoofdstuk kijk ik naar de pogingen van de Families Goudsmit/Isaac en Hochheimer om hun posities binnen de Bijenkorf te herstellen. Het eerste dat opvalt is dat het Beheersinstituut al vrij snel de belangen van de familie Goudsmit/Isaac meer behartigt dan die van de familie Hochheimer. Dit werd vooral veroorzaakt door de specifieke aanvraagprocedures van het Beheersinstituut, nalatigheid en de lange duur van herstel in de prioriteits aandelen. Hier speelde de familie Goudsmit/Isaac en de op non-actief staande leden van de Raad van Beheer handig op in, door snel contact op te nemen met het Beheersinstituut en deze aanvraag niet te melden aan de familie Hochheimer.¹⁵⁴

Positiebepaling familie Goudsmit/Isaac

Al op 6 oktober 1945 werd er een vertrouwelijk gesprek gevoerd tussen twee vertegenwoordigers van de niet-Joodse groep binnen de op non-actief staande Raad van Beheer (G.H.H. Grosheide en G. van der Wal) en Frits Isaac. De heer P.J. Verdam was ook aanwezig. Verdam was gedurende de oorlogsjaren chef van het directiesecretariaat van de Bijenkorf.¹⁵⁵ Verdam was mogelijk ook bij dit gesprek betrokken omdat hij een van de leiders was binnen het Bijko Priora plan in 1940 en daarnaast was hij na 1945 Juridisch adviseur van de op non-actief staande Raad van Beheer en de familie Goudsmit/Isaac.¹⁵⁶

Onderwerp van het gesprek was welke weg er voor rechtsherstel bewandeld diende te worden. De familie Goudsmit/Isaac wilde samen met de op non-actief staande beheer van de Bijenkorf hun oude posities binnen de Bijenkorf weer uitoefenen.¹⁵⁷ Het doel was daarnaast om Hochheimer en zijn schoonzoon Emmer niet hun posities te laten herkrijgen.¹⁵⁸ De grootste reden dat de familie Goudsmit/Isaac en de Raad van Beheer niet wilden dat de familie Hochheimer dezelfde behandeling zou krijgen bij het Beheersinstituut, was dat Fritz Hochheimer 100.000 gulden had gekregen voor zijn prioriteits aandelen.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Vertrouwelijk Gesprek 6 oktober 1945.

¹⁵⁵ Parlement.com, 'Mr. P.J. (Koos) Verdam', https://www.parlement.com/id/vg09lldv7wzu/p_j_koos_verdam (25 (28 december 2019).

¹⁵⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, Vergadering Raad van Beheer 22 Juni 1945.

¹⁵⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Vertrouwelijk Gesprek 6 oktober 1945.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Brief Raad van Beheer aan het Beheersinstituut 18 april 1947.

Dit tweeledige doel wilde men bereiken door vanuit de Bijko Piora, waar Grosheide en Van der Wal nog steeds inzaten, een claim te leggen op 21 van de 25 prioriteitsaandelen bij het Beheersinstituut. Dit was inclusief de oorspronkelijke aandelen van de Transandine van de familie Hochheimer maar exclusief het aandeel van De Vries, de twee aandelen van de gebroeders Feldheim en het aandeel van de Amsterdamse Bank.¹⁶⁰ Om Alfred Goudsmit en Frits Isaac hun functies wel weer te laten bekleden werden zij lid gemaakt van de Bijko Piora.¹⁶¹

Deze groep stelt na dit gesprek vast, de aanvraag tot rechtsherstel aan het Beheersinstituut niet te etaleren om ervoor te zorgen dat Fritz Hochheimer niet 'de zaak zal begrijpen'.¹⁶² Dit werd belangrijk gevonden omdat zo de familie Hochheimer dan wellicht geen aanvraag tot positieherstel zou aanvragen bij het Beheersinstituut voordat dit instituut een bestuurder zou aanstellen. Met Emmer zou in het geval van rechtsherstel 'afgerekend' worden door hem niet te hernoemen binnen de Bijko Piora.¹⁶³

De 'onafhankelijke' beheerder

Om haar belangen nog meer te waarborgen wilde de Bijko Piora proberen een beheerder voor de verloren normale aandelen aan te vragen bij het Beheersinstituut die hun gunstig gezind was. Deze beheerder zou ervoor zorgen dat er aandeelhoudersvergaderingen konden worden gevoerd, ondanks dat het rechtsherstel nog niet was uitgevoerd.¹⁶⁴ Dit lukte nadat het Beheersinstituut Verdam op 22 februari 1946 accepteerde als beheerder van de in Nederland aanwezige aandelen van Fritz Kötter en daarnaast de nog spoorloze aandelen van *Riensch und Held*.¹⁶⁵ De Bijko Piora had Verdam zelf voorgedragen als kandidaat bij het Beheersinstituut en daarbij met volle overtuiging gesteld dat Verdam als potentieel beheerder het akkoord had van alle belanghebbenden die bereikbaar waren.¹⁶⁶ Dit terwijl met de Transandine van de familie Hochheimer absoluut geen contact is opgenomen. Verdam handelde ook vooral na de belangen van de familie Goudsmit/Isaac en was dus niet onafhankelijk.

¹⁶⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Vertrouwelijk Gesprek 6 oktober 1945.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende aanwijzingen van het Militair Gezag en het Nederlands Beheersinstituut voor het beheer van de vennootschap en correspondentie inzake rechtsherstel. 1945 – 1948, Brief Raad van Beheer over beheerder 1946.

¹⁶⁵ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Beheersdossiers, Bijko Piora, Fa., Amsterdam, Benoeming Verdam als algeheel beheerder 1 januari 1952.

¹⁶⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Brief Raad van Beheer over beheerder 1946.

Dit illustreert dat het Beheersinstituut niet de controle had over de Bijenkorf-restitutie door het gebrek aan zelfstandig onderzoek. Anders waren de connecties van Verdam met de familie Goudsmit/Isaac opgevalen omdat Verdam na 1945 officieel optrad als Juridisch adviseur van de familie Goudsmit/Isaac.¹⁶⁷

Tot genoegen van de familie Goudsmit/Isaac resulteerde hun bestuurs-aanvraag dat het Nederlandse Beheersinstituut de Bijko Priora al op 14 augustus 1945 als enige bestuurder van de Bijenkorf aanstelde.¹⁶⁸ Daarmee hadden Alfred Goudsmit, Frits Isaac en alle leden van de Raad van Beheer, zoals die na het opstappen van Emmer was samengesteld, hun posities binnen de Bijenkorf terug.¹⁶⁹ Frits Isaac zou niet lang van zijn herkegen functies kunnen genieten, hij overleed op 28 augustus 1948. Zijn functies werden overgenomen door zijn zoon Hans Isaac.¹⁷⁰ De voorlopige Raad van Beheer zou haar functie behouden tenzij de tien prioriteitsaandelen alsnog naar de Transandine van de familie Hochheimer zouden gaan.¹⁷¹

Reactie Emmer

Emmer was woedend dat hij door de Bijenkorf niet was hersteld in zijn functies en daarmee niet tot beheerder werd aangesteld door het Beheersinstituut.¹⁷² Hij schreef dan ook in een brief van 23 september 1946 dat hij alsnog functie-herstel eiste. Hij zei daarin dat zijn aftreden niet vrijwillig was geweest en hij nooit het verzoek had gehad tegelijk af te treden met Fritz Hochheimer.¹⁷³

¹⁶⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Vergadering Raad van Beheer 22 Juni 1945.

¹⁶⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Beheer aangesteld op 14 augustus 1945 door Beheersinstituut.

¹⁶⁹ Van der Wal en Wolsheimer waren als ex-directeuren op 5 juni al als beheerders aangesteld.

¹⁷⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, Vergadering Raad van Beheer 8 oktober 1948.

¹⁷¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Opheffing beheer 8 augustus 1947.

¹⁷² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Brief Emmer aan de Bijenkorf 23 september 1946.

¹⁷³ Ibidem.

Ook binnen het bestuur van de Bijenkorf werd dit door E.F. Phillip benadrukt en stelde hij Emmer in zijn gelijk. Hij verachtte de morele positie van de rest van de Raad van Beheer en zou graag herstel zien in Emmer zijn positie.¹⁷⁴ De rest van de Raad van Beheer besloot om Emmer niet alsnog zijn functies terug te geven. Op 31 december 1946 volgde dan ook een officiële aanvraag van Emmer en de Transandine bij het Beheersinstituut tot rechtsherstel.¹⁷⁵

Afhandeling van Emmers aanvraag.

De Bijenkorf kreeg vier weken van het Beheersinstituut om te reageren op deze aanvraag van Emmer.¹⁷⁶ Het Beheer van de Bijenkorf bleef erbij dat zij Emmer niet zouden herinstalleren. Volgens hen kreeg Emmer alleen zijn positie door de belangrijke invloed die Fritz Hochheimer had. Nadat Hochheimer via een fikse transactie zijn functies had afgestaan zou Emmer dus zijn rechten tot een plek in het bestuur ook zijn kwijtgeraakt.¹⁷⁷ Emmer werd echter net als elk lid van de Raad van Beheer onafhankelijk gekozen, waardoor zijn positie niet direct vastzat aan die van zijn schoonvader Frits Hochheimer. Dit argument was dus niet erg overtuigend en laat nog maar eens zien dat de familie Goudsmit/Isaac en de rest van de Raad van Beheer van de Bijenkorf het rechtsherstel voor de familie Hochheimer in de weg zaten. Doordat het Beheersinstituut de Bijko Piora al als voorlopige beheerder had aangesteld stond het geheel machteloos, zolang dit instituut er niet voor zorgde dat de prioriteitsaandelen boven water kwamen. In tegenstelling om van de restitutie van de prioriteitsaandelen een topprioriteit te maken bleef de restitutie lang op zich wachten. Hierdoor kan getwijfeld worden aan de stelling zoals Gerard Aalders die poneert dat de topprioriteit van het Beheersinstituut rechtsherstel was.

¹⁷⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Reactie Phillip achteraf 13 juni 1961.

¹⁷⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, vergadering Raad van Beheer 31 december 1946.

¹⁷⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Brief Raad voor Rechtsherstel aan Bijko op 26 augustus 1946.

¹⁷⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Reactie Bijenkorf op Emmer's aanvraag 23 september 1946.

Uiteindelijk werd een oplossing gevonden buiten het Beheersinstituut om. In 1952 werden er namelijk gesprekken gevoerd tussen Emmer en Hochheimer jr. (zijn vader was in 1951 overleden) en de Raad van Beheer van de Bijenkorf.¹⁷⁸ Tenslotte werd hierin besloten dat Emmer en Hochheimer een gedeelde functie zouden krijgen als commissaris bij de Hema.¹⁷⁹ In ruil hiervoor zou de familie Hochheimer hun aanvragen bij het Beheersinstituut laten vallen.¹⁸⁰ Emmer was hier niet geheel tevreden mee, maar kon door het uitblijven van de restitutie omtrent de prioriteits aandelen, niks anders dan het accepteren.¹⁸¹ Hierdoor stopte de Transadine van de familie Hochheimer haar aanvraag tot rechtsherstel op 5 mei 1953.¹⁸²

Deze handeling van de familie Hochheimer om af te zien van hun prioriteits aandelen sluit aan bij de visie van Veraart. Doordat het Beheersinstituut zo traag en nalatig te werk ging en de Raad van Beheer van de Bijenkorf en de familie Goudsmit/Isaac rechtsherstel belemmerden, was de familie Hochheimer jarenlang bezig om hun rechten terug te krijgen, waardoor deze Joodse eisers water bij de wijn deden om alsnog iets van hun vooroorlogse rechten te verkrijgen.¹⁸³

¹⁷⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Vergadering Raad van Beheer 18 december 1952.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel, Brief Emmer aan Hans Isaac 9 Juni 1962.

¹⁸² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Aanvraag afgifte prioriteits aandelen Transandine door de Bijko Piora 5 mei 1953.

¹⁸³ Pieter Wybenga, 'De Vooruitgang: Schadevergoedingen zouden de wederopbouw schaden'.

Hoofdstuk 4 politieke belangen tijdens het proces van effectenherstel

In dit hoofdstuk ga ik in op de politieke invloed van de prioriteitsaandelen op het beleid van de Bijenkorf. Op deze specifieke aandelen hadden na de oorlog meerdere belanghebbende partijen hun oog laten vallen. Binnen Nederland waren dit de familie Goudsmit/Isaac en de familie Hochheimer. Internationaal gezien was de *New Jersey Industries* uit de Verenigde Staten de belangrijkste partij die een claim legde op de Prioriteitsaandelen die gekocht waren door *Riensch und Held*. Door deze verschillende claims zal dit hoofdstuk worden opgedeeld in twee delen. Een die specifiek ingaat op het restitutieproces van de prioriteitsaandelen binnen Nederland, het tweede dat ingaat op het proces vanuit een internationaal perspectief.

Het restitutieproces van de prioriteitsaandelen binnen Nederland

Zowel de familie Goudsmit/Isaac als de familie Hochheimer maakten er werk van om de prioriteitsaandelen zo snel mogelijk weer in handen te krijgen. Beide families hadden wel specifieke methodes om weer invloed te krijgen binnen de Bijenkorf.

Gewenste invloed van de familie Goudsmit/Isaac na 1945

Ondanks dat de familie Goudsmit/Isaac hun prioriteitsaandelen niet direct na de oorlog in bezit hadden gaf zij wel aan dat zij van de rest van de Raad van Beheer een erkenning wilden van hun invloed.¹⁸⁴ Dit zou moeten gebeuren door middel van het poolcontract.¹⁸⁵ Dit contract uit 1940 zou moeten worden vernieuwd waarbij de familie ¼ invloed zou moeten krijgen binnen zowel de Raad van Beheer als de Bijko Piora.¹⁸⁶

Binnen de net aangetreden Raad van Beheer was niet direct unanimiteit of de familie Goudsmit/Isaac haar gewenste invloed kon veroorloven.¹⁸⁷ Zo stelde de heer Storm dat ten eerste de aandelenpakketten binnen het Bijenkorf concern sinds haar oprichting sterk waren vergroot.¹⁸⁸ Het aandelenbelang van de familie was daardoor procentueel flink gedaald. Ten tweede stelde Storm dat hij niet zeker wist of de familie hun aandelenbezit gratis terug zouden krijgen.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Piora, 1945 – 1973, Brief Frits Isaac en Alfred Goudsmit 8 november 1945.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Piora, 1945 – 1973, Reactie Storm van de Raad van Beheer aan voorzitter Grosheide november 1945.

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Ibidem.

De mogelijkheid was er dat de familie Goudsmit/Isaac hun aandelen terug zouden moeten kopen van de Nederlandse staat.¹⁹⁰ Uiteindelijk werd toch besloten om een nieuw poolcontract te accepteren.¹⁹¹ De grootste reden dat de Raad van Beheer dit accepteerde was omdat de familie Goudsmit/Isaac aangaf sowieso het familiebezit in aandelen na restitutie te handhaven.¹⁹²

Gewenste invloed familie Hochheimer

De familie Hochheimer kon niet dezelfde methodes gebruiken tot herstel zoals de familie Goudsmit/Isaac, omdat zij door het Beheersinstituut niet werden hersteld in hun functies bij de Bijenkorf.

De familie Hochheimer had wel hun normale aandelenpakket tijdens de oorlog kunnen behouden.¹⁹³ Hierdoor was het cruciaal voor de familie Hochheimer om hun prioriteitsaandelen terug te krijgen, omdat zij dan dezelfde ¼ invloed als de familie Goudsmit/Isaac zou kunnen eisen in een hernieuwd poolcontract.¹⁹⁴ Naast dat de familie Hochheimer via de Transandine een aanvraag tot herstel van hun prioriteitsaandelen indiende, deed de Transandine mee in de normale aandelenvergaderingen van de Bijenkorf, om zo zonder de prioriteitsaandelen toch nog invloed te hebben.¹⁹⁵

Nalatigheid Beheersinstituut

Ondanks dat zowel de familie Goudsmit/Isaac als de familie Hochheimer pogingen deed tot herstel van hun politieke belangen binnen de Bijenkorf, was de Raad voor het Rechtsherstel nalatig binnen de restitutie van de Joodse prioriteitsaandeelhouders. De Raad voor het Rechtsherstel accepteerde namelijk niet-wettelijke handelingen van de Bijko Piora terwijl deze handelingen het rechtsherstel van de Transadine van de familie Hochheimer zwaar benadeelden. Deze nalatigheid zal ik illustreren aan de hand van twee voorbeelden; namelijk de statutenwijziging van 10 november 1949 en de overdracht van de twee prioriteitsaandelen van de familie Feldheim aan de Bijko Piora in 1953.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Piora, 1945 – 1973, Vergadering Raad van Beheer 25 december 1945.

¹⁹² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Piora, 1945 – 1973, Brief Alfred Goudsmit 1946.

¹⁹³ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), NBI-brief aan Oosthoek 10 maart 1947.

¹⁹⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Raad van Beheer 31 december 1946.

¹⁹⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 - 1953, Aandeelhoudersvergadering 10 november 1949.

De statutenwijzigingen van 10 november 1949

Op de aandelenvergadering van 10 november 1949 ontstond er een conflict tussen de belangen van de Transandine en de Bijko Priora. In deze vergadering wilde de Bijko Priora namelijk statutenwijzigingen aangaan die de oude machtsverhoudingen zoals die voor 1940 leefde definitief zouden veranderen.¹⁹⁶ Zo zou door deze statutenwijziging de vergadering van prioriteitsaandelen komen te vervallen, zou de Raad van Beheer en de functie van directeur-generaal komen te vervallen voor een nieuwe Raad van Commissarissen en als laatste beoogde verandering zou het bestuur van de Bijenkorf zelf, op ingekochte stukken aandelen, mogen stemmen.¹⁹⁷ Emmer vertegenwoordigde de Transandine en vond dat er moest worden afgewacht met statutenwijzigingen voordat de Rechtsherstel-beslissingen genomen waren.¹⁹⁸ Doordat, door het wegvallen van een Raad van Beheer en een prioriteitsaandelenvergadering, de functies waar de familie Hochheimer eventueel recht op zou hebben bij rechtsherstel niet meer zouden bestaan.¹⁹⁹

Ondanks deze kritiek werden de statutenwijzigingen aangenomen.²⁰⁰ De vereiste 2/3 meerderheid van de stemmen werden namelijk gehaald. Dit lukte vooral omdat Verdam voor de statutenwijziging stemde.²⁰¹ Dit was doorslaggevend omdat Verdam als beheerder van de in Nederland aanwezige aandelen van *Riensch en held* en Kötter veruit de meeste tot dan toe aangemelde aandelen had.²⁰² Deze statutenwijzigingen waren dus mogelijk gemaakt doordat het Beheersinstituut Verdam had aangesteld als 'onafhankelijk' beheerder. Daarnaast kwam er geen bezwaar van de Raad voor het Rechtsherstel op de genomen statutenwijzigingen.²⁰³ Dit terwijl de statutenwijzigingen aan het Ministerie van Justitie werden voorgedragen en deze wijzigingen de invloed van familie Hochheimer al definitief beperkten.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, Aandeelhoudersvergadering 10 november 1949.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de algemene vergaderingen van aandeelhouders. Gewone en buitengewone vergaderingen, 1919 – 1968, Algemene vergadering 18 december 1952.

Overname prioriteits aandelen familie Feldheim

In november 1946 vond er een gesprek plaats tussen Alfred Goudsmit en de gebroeders Feldheim.²⁰⁴ Hierin werd gesproken over de overname van de twee prioriteits aandelen van de familie Feldheim door de Bijko Piora.²⁰⁵ Deze aandelen werden uiteindelijk in januari 1953 overgenomen voor max 70.000 gulden.²⁰⁶

Eigenlijk zouden deze twee prioriteits aandelen als onderdeel van groep B eerst aan de Transandine van de familie Hochheimer moeten worden voorgedragen bij eventuele overname.²⁰⁷ De Bijenkorf bevestigde deze aankoop aan het Beheersinstituut, maar deze reageerde niet binnen drie maanden.²⁰⁸ De familie Feldheim was nu vrij om de stukken direct over te dragen aan de Bijko Piora.²⁰⁹ Het niet antwoord geven van het Beheersinstituut stond namelijk gelijk aan het geven van vrijheid aan de verkoper.²¹⁰ Dat het Beheersinstituut niet reageerde is opvallend omdat daardoor de Bijko Piora bij rechtsherstel hoe dan ook de meerderheid van de 25 prioriteits aandelen in handen zou hebben met dertien stuks en dus de familie Hochheimer benadeelde. Doordat het rechtsherstel van de familie Hochheimer zo belemmerd werd door de Bijko Piora konden zij niets anders doen dan hun claim op de prioriteits aandelen in 1953 stopzetten.

²⁰⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer 1919 – 1953, Raad van Beheer 24 juli 1951.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Stukken betreffende het beheer van de prioriteits aandelen van de NV Magazijn De Bijenkorf door Bijko Piora. Met een beschrijving van de structuur van de externe leiding van het concern door P.J. Verdam, 1945 – 1955, Notitie inzake prioriteits aandelen voor bespreking met Beheersinstituut 13 januari 1953.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Stukken betreffende het beheer van de prioriteits aandelen van de NV Magazijn de Bijenkorf door Bijko Piora. Met een beschrijving van de structuur van de externe leiding van het concern door P.J. Verdam, 1945 – 1955, Brief aan Grossheide 1 april 1953.

²⁰⁹ Ibidem.

²¹⁰ Ibidem.

Prioriteits aandelen Fritz Kötter

De negen aandelen die door Fritz Kötter waren gekocht konden aan de familie Goudsmit/Isaac geleverd worden, nadat de familie Hochheimer hun aanvraag bij de Effectenregistratie liet vallen.²¹¹ De duplicaten van deze aandelen werden dan ook in 1954 aan de Bijko Priora geleverd.²¹² Ook het stuk van de inmiddels overleden De Vries kon worden geleverd, omdat dit een van de negen prioriteits aandelen was die Fritz Kötter in 1943 had gekocht.²¹³ Dit stuk werd uiteindelijk in 1956 verkocht aan de Bijko Priora.²¹⁴

Het restitutieproces van de prioriteits aandelen vanuit een internationaal perspectief

Binnen het restitutieproces van de prioriteits aandelen vanuit een internationaal perspectief was de Raad voor het Rechtsherstel veel minder nalatig dan bij het hierboven binnen Nederland lopende rechtsherstel, echter werd hier geen onafhankelijk rechtsherstel uitgevoerd maar werd de claim van de familie Goudsmit/Isaac bevooroordeeld ten op zichte van buitenlandse claims. De belangrijkste buitenlandse claim op de prioriteits aandelen kwam van *New Jersey Industries* uit New York.²¹⁵

Amerikaanse claim

New Jersey Industries was als Amerikaanse corporatie opgericht op 21 november 1936 en was geheel eigenaar van enkele Duitse ondernemingen.²¹⁶ Deze Amerikaanse corporatie stond onder leiding van Jacob Michael. Dit was een van oorsprong Duits-Joodse bankier die na de opkomst van Hitler in 1933 eerst naar Nederland was verhuisd en in 1939 naar Amerika was geëmigreerd.²¹⁷ Voor zijn vlucht uit Duitsland was Michael eigenaar van het Koster-concern wat weer onderverdeeld was in onder meer het eerder genoemde *Riensch und Held*. De aandelen van Koster heeft Michael bij zijn vertrek uit Duitsland meegenomen en daarna dus ondergebracht bij *New Jersey Industries*.

²¹¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Aanvraag afgifte prioriteits aandelen Transandine 5 mei 1953 door de Bijko Priora.

²¹² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Brief van Bijenkorf naar Verdam 18 januari 1954.

²¹³ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende beheer van het vermogen van Fritz Kötter vermoedelijk afkomstig van joodse eigenaren, waaronder aandelen in De Bijenkorf, 1953 – 1963, Brief Josef Fitzer 13 november 1963.

²¹⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de overdracht van het beheer over het prioriteitsaandeel A10 van J.S. de Vries, gehuwd met Betty Goudsmit, en de verkoop aan Bijko Priora, 1939 – 1956.

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, Magazijn de Bijenkorf, nv, 1946 – 1957, Brief Baumhauer 16 januari 1946.

²¹⁷ The National Archives, Emil Koester Ag.

Om toch nog invloed te behouden op deze Duitse ondernemingen werd een Arische vriend van Michael genaamd Phelan Beale de directeur van *New Jersey Industries*.²¹⁸ Na 1938 werd Koster echter steeds meer overgenomen door de Nazi autoriteiten, omdat deze vermoedden dat Michael nog steeds de eigenaar was van de aandelen. Om die reden verloren Michael en Beale hun inspraak.²¹⁹

Dit dus van oorsprong Joodse Koster-concern zou daarna via haar dochteronderneming *Riensch & held* tijdens de oorlog dertien prioriteitsaandelen van de Bijenkorf in handen hebben gekregen.²²⁰ *New Jersey* stelde dat zij als *beneficial owner* van Koster recht hadden op restitutie van deze aandelen.²²¹ De advocaten van dit Amerikaanse concern, onder leiding van Edouard Henri von Baumhauer, baseerden deze claim op deel vier van het Brussels verslag inzake herstelbetalingen.²²²

Dit verslag was een gevolg van een bijeenkomst die op 14 januari 1946 werd gehouden in Parijs. Hier kwamen enkele landen bijeen waaronder de Verenigde Staten en Nederland.²²³ Het onderwerp was een gelijke verdeling van reparatiegoederen uit het verslagen Duitsland. Het resultaat van deze gesprekken was het Brussels verslag van 1948. In het door de advocaten aangehaalde vierde deel van het Brussels verslag werd onder meer beschreven dat kapitale bezittingen waarin een land aanzienlijk vooroorlogs financieel belang heeft, aan dat land worden toegewezen als het dat wenst.²²⁴

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Ibidem.

²²⁰ Nationaal archief, Kaufvertrag Bijenkorfaandelen 10 oktober 1943.

²²¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Bespreking op kantoor Afdeling Effectenregistratie 9 oktober 1952.

²²² Ibidem.

²²³ CVCE, 'Final Act of the Paris Conference on Reparation (21 December 1945)' (Versie 3 juli 2015), https://www.cvce.eu/content/publication/2003/12/15/5c0dfcd9-2af2-431b-8cbf-e8e288aef30e/publishable_en.pdf (5 januari 2020).

²²⁴ Ibidem.

De advocaten van dit Amerikaanse concern gaven, ondanks hun claim op de aandelen, wel toe dat hun Duitse takken onbehoorlijke transacties hebben begaan tijdens de oorlog.²²⁵ *Riensch und Held* zou tegen de instructies van *New Jersey* in, Joodse aandelen hebben gekocht met Amerikaans kapitaal.²²⁶ *New Jersey* zou hier geen weet van hebben gehad omdat het contact gebroken was met *Riensch und Held*.²²⁷

Deze foute transacties hadden er volgens deze advocaten wel voor gezorgd dat *New Jersey* als moederbedrijf miljoenen dollars schade had geleden.²²⁸ *New Jersey* had dus de Bijenkorf-aandelen nodig om deze schulden te kunnen betalen.²²⁹ *New Jersey* vond dat zij meer recht had op de Bijenkorf-aandelen dan de Nederlandse eigenaren 'der Joodsche zaken'.²³⁰

Joodse aandelen in Duitse handen na 1945

Deze claim op de prioriteitsaandelen door *New Jersey* is een direct gevolg op, zoals in de inleiding al aangegeven, dat 22 van de 25 prioriteitsaandelen zich in de oostelijke zone van Duitsland bevonden.²³¹ In gesprekken tussen de Raad van Beheer van de Bijenkorf en de Effectenregistratie komt naar voren dat dit ervoor kon zorgen: 'dat een onvijandelijke Duitser, een Amerikaan of een derde verkrijger alsnog de aandelenstukken naar Nederland vervoert en de aanmelding doet verrichten'.²³² Met de Amerikaan werd geduid op *New Jersey*. Deze firma kon namelijk proberen met de medewerking van frauduleuze inleveringskantoren haar gewenste stukken in handen te krijgen al voor een juridische uitspraak van het Nederlandse Effectenregistratie.²³³

²²⁵ Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, Magazijn de Bijenkorf, nv, 1946 – 1957, Brief Baumhauer 16 januari 1946.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ Ibidem.

²³¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Mededeling aan Bijenkorf- aandeelhouders 1946.

²³² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verslag van de bespreking met de beheerders-vereffenaars IVVS op 31 januari 1950.

²³³ Ibidem.

De oplossing die de Effectenregistratie gaf om deze omzeiling van Nederlands rechtsherstel tegen te gaan was dat ook in het buitenland aanwezige aandelen eerst fysiek aangemeld moesten worden.²³⁴ De Afdeling Effectenregistratie bepaalde zelf dan daarna aan wie de ingeleverde aandelen zouden worden geleverd.²³⁵ Als er geen eigenaar gevonden kon worden verviel dit stuk aan de Nederlandse staat.²³⁶ Hier is dus al sprake van de ontwikkeling van een nieuw juridisch raamwerk direct na de Tweede Wereldoorlog, zoals ook Marrus stelt, om de restitutie te kunnen uitvoeren. Daarnaast laat het zien dat de Raad van Beheer van de Bijenkorf en de Effectenregistratie nauw samenwerkten om te voorkomen dat de aandelen naar niet-Nederlandse handen zouden gaan.

Doordat de Bijenkorf-aandelen in oostelijke zone van Duitsland lagen werden de prioriteitsaandelen door de nieuwe wetgeving hierna als 'niet-aangemeld' gepubliceerd in de Nederlandse Staatscourant, waardoor zij hun waarde definitief verloren.²³⁷ In 1953 werden de nieuwe duplicaten voor de prioriteitsaandelen uiteindelijk door de Bijenkorf aan het Effectenregistratie geleverd.²³⁸ Hierna deed de Effectenregistratie rechterlijke uitspraak over deze prioriteitsaandelen.²³⁹

²³⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, Raad van beheer 22 maart 1950.

²³⁵ Ibidem.

²³⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Gesprek met afdeling manco-administratie 6 februari 1953.

²³⁷ Ibidem.

²³⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Besluit 18 maart 1953 herstel rechtsverkeer gedeponeerde duplicaat effecten. 13 prioriteitsaandelen. 1 t/m 8 b 18t/m 24.

²³⁹ Ibidem.

Uitspraak over de prioriteits aandelen

Spannend zou deze uitspraak niet meer zijn. In vertrouwelijke gesprekken tussen de Afdeling Effectenregistratie en de Bijenkorf werd duidelijk gemaakt dat de prioriteits aandelen naar de Bijko Piora zouden gaan.²⁴⁰ De Afdeling Effectenregistratie gaf voor deze uiteindelijke beslissing een grondige juridisch onderbouwde argumentatie. Van juridische gelijkheid tussen de Bijko Piora en het New Jersey concern was gezien de vele vertrouwelijke gesprekken tussen de Effectenregistratie en de Bijenkorf en de van tevoren vaststaande uitspraak echter geen sprake. Zoals Veraart ook aangaf namen de afdelingen die de restitutie moesten regelen in Nederland niet altijd beslissingen puur uit juridisch oogpunt, maar speelden politieke motieven ook een duidelijke rol. In dit geval stonden bij het Rechtsherstel de belangen van de Nederlandse staat en de Joodse groep, de familie Goudsmit/Isaac niet lijnrecht tegenover elkaar. Dit vooral omdat het voor beide partijen van belang was dat de prioriteits aandelen weer in Nederlandse handen zouden komen.²⁴¹ Voor de familie Goudsmit/Isaac om hun invloed weer op te bouwen zoals voor 1940. Voor de Nederlandse staat om hun eigen economie te beschermen, omdat gedacht werd dat een buitenlandse eigenaar van prioriteits aandelen niet in het belang van Nederland zou denken.²⁴² Dat de Raad voor het Rechtsherstel probeerde de verloren aandelen terug te krijgen naar hun oorspronkelijke Nederlandse eigenaren, is dus niet primair vanuit een principiële aard te verklaren, zoals Michman beweert, maar meer vanuit een eigen belang van de Nederlandse staat. Beide claims, Michael en de familie Goudsmit/Isaac, waren namelijk van Joodse eigenaren die noodgedwongen hun eigendommen tijdens het Naziregime waren kwijtgeraakt, echter alleen met de familie Goudsmit/Isaac werd rekening gehouden door de Nederlandse staat.

²⁴⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Bespreking op kantoorafdeling Effectenregistratie 9 oktober 1952.

²⁴¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, Raad van Beheer 1948-1949, Gesprek Grossheide en de heer Versluis (NBI) 13 oktober 1949.

²⁴² Ibidem.

Deze partijdigheid wil niet zeggen dat de uiteindelijke beslissing niet rechtvaardig was. Ten eerste was de Effectenregistratie overtuigd dat de aankoop van de prioriteits aandelen door *Riensch und Held* gebeurd is met rijksmarken.²⁴³ Hierdoor kon deze aankoop niet direct financiële invloed hebben gehad op het Amerikaanse kapitaal van *New Jersey*.²⁴⁴ Ten tweede was deze aankoop in Duitse marken gebeurd na de opheffing van de deviezensgrens, hetgeen door de Nederlandse staat als diefstal werd aangemerkt.²⁴⁵ Deze opheffing had plaatsgevonden in maart 1941 waarna de Nederlandse Bank gedwongen was door het naziregime om onbepaald rijksmarken tegen guldens in te wisselen.²⁴⁶ Duitsers, zoals *Riensch und Held*, konden daardoor Nederland leegkopen. Ten derde werd vastgelegd dat de van oorsprong Duitse eigenaar van *New Jersey*, Jacob Michael, geen gebruik kon maken van het Brussels traktaat. Michael kon namelijk niet als *beneficial owner* worden vastgesteld omdat hij voor 1 juni 1939 een Duits staatsburger was.²⁴⁷ Als laatste, bepaalde de Effectenregistratie aan de hand van de bewijsvoering van de Bijenkorf dat de aankopen door het Koster-concern te kwader trouw gebeurd was en zij dus geen recht hadden op restitutie.²⁴⁸ Uiteindelijk werd op 16 juli 1954 besloten dat de dertien prioriteits aandelen terug zouden gaan naar de Bijko Piora.²⁴⁹

²⁴³ Ibidem.

²⁴⁴ Ibidem.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Michiel Severein, *Alles is gedaan om het recht te vinden: Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949* (Hilversum 2017) 70.

²⁴⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953, Gesprek met Ministerie van Financiën 19 april 1952.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Beslissing van de Afdeling Effectenregistratie inzake afgifte duplicaat-effecten.

Hoofdstuk 5 financiële belangen tijdens het proces van effectenherstel

In dit laatste hoofdstuk gaat het om de directe financiële waarde en kosten van de restitutie van de normale aandelenpakketten van de familie Goudsmit/Isaac. Deze focus op maar een familie is gemaakt omdat de normale aandelen van de familie Hochheimer niet in handen zijn gevallen van de nazi's. In tegenstelling tot de prioriteitsaandelen en hun posities binnen de Bijenkorf werd de familie Goudsmit/Isaac bij hun restitutie van hun gewone aandelenpakket van 520.000 stuks in eerste instantie, niet zo goed geholpen door het Beheersinstituut of Effectenregistratie. Dit kwam vooral omdat de restitutie van gewone aandelen aanvankelijk geen prioriteit had voor de Nederlandse overheid. Pas nadat de familie Goudsmit/Isaac bereid was om voor hun aandelen te betalen nam de Nederlandse staat een andere houding aan en kon het 'rechtsherstel' van de gewone aandelen worden afgerond. De eigen financiële belangen van de Nederlandse staat zijn dus essentieel voor dit hoofdstuk.

Probleem van Joodse aandelen in 'foute' handen

Binnen het beheer van de Bijenkorf werd al op 20 juni 1945 geconcludeerd dat het ging om 181 Joodse mensen die Bijenkorf-aandelen hadden moeten inleveren.²⁵⁰ De directie van de Bijenkorf had als standpunt dat deze aandelen na hun koop door *Riensch und Held* en Fritz Kötter niet meer te goeder trouw konden zijn verhandeld.²⁵¹ Deze gedachtegang werd gevolgd door de Nederlandse staat die eind 1945 al per Koninklijk Besluit een duidelijke wetgeving omtrent Effectenregistratie instelde.²⁵² Gewone aandelen moesten vanaf toen worden geregistreerd als ze weer verhandeld werden.²⁵³ De Afdeling Effectenregistratie wees dan na registratie het eigendom aan degene die zij daartoe gerechtigd zagen.

²⁵⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Overzicht aandeelbewijzen magazijn de Bijenkorf 30 juni 1945.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Ibidem.

Om ervoor te zorgen dat de restitutie goed werd uitgevoerd stelde de directie van de Bijenkorf een lijst op waar alle aandelen werden vermeld, met daarbij hun oorspronkelijke Joodse eigenaren.²⁵⁴ Deze lijst werd gebaseerd op de laatste vergadering van Bijenkorf-aandeelhouders op 2 september 1944.²⁵⁵ Op deze vergadering waren alle 'Joodse' aandelen nog in handen van *Riensch und Held* en Kötter.²⁵⁶ Drie dagen daarna vond dolle dinsdag plaats, waarna al vrij snel de beurzen dichtgingen omdat toen gedacht werd dat Nederland snel bevrijd zou worden.²⁵⁷ De handel in aandelen was na 9 mei 1945 nog steeds verboden.²⁵⁸ Door deze omstandigheden stelde de Bijenkorf dat tegenover ieder die een aandeel toonde dat op deze lijst stond, tegengeworpen kon worden dat hij/zij daar niet op normale wijze aan was gekomen.²⁵⁹ Deze 'foute' stukken moesten daarna zo snel mogelijk waardeloos worden verklaard.²⁶⁰ De Afdeling Effectenregistratie was hier huiverig voor en nam geen direct besluit.²⁶¹

Prioriteiten Afdeling Effectenregistratie

Er was dus relatief snel een juridisch raamwerk beschikbaar om restitutie van Joodse aandelen te regelen. De Afdeling Effectenregistratie zorgde daarentegen niet voor snelle teruggave van de gewone 'foute' aandelen. De Effectenregistratie dacht dan ook aan het belang van de Nederlandse staat in plaats van alleen rechtsherstel. Zoals in hoofdstuk 4 had de Nederlandse staat er belang bij om de prioriteitsaandelen in de Nederlandse handen van de familie Goudsmit/Isaac te krijgen, omdat deze essentieel waren voor het bestuur van de Bijenkorf. De gewone Joodse aandelen hadden deze belangrijke invloed niet, waardoor de Nederlandse staat weinig baat had bij een restitutie van deze gewone aandelen. Zij lagen echter net als de prioriteitsaandelen in Duitsland, waardoor het moeite, tijd en kapitaal kostte om ze weer door de Effectenregistratie naar Nederland te halen. Kortom de restitutie van de gewone aandelen was een kostbaar project, waar de Nederlandse staat weinig belang bij had en er weinig moeite in werd gestoken.

²⁵⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Overzicht Duitse aandelenbezit 16 mei 1946.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Ibidem.

²⁶⁰ Ibidem.

²⁶¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Onderhoud met de heer Polvliet 1 maart 1950.

LVVS

Door het uitblijven van snel rechtsherstel zat de familie Goudsmit/Isaac met een dilemma. Er was namelijk nog een optie om tot rechtsherstel te komen. Hiervoor kon de familie een verzoek doen bij de LVVS. Dit stond voor Liquidatie van Verwaltung Saphatistraat en was onderdeel van het Beheersinstituut.²⁶²

De LVVS had als taak meegekregen om LIRO te liquideren.²⁶³ Na de bevrijding werd namelijk duidelijk dat bij deze roofbank nog effecten lagen ter waarde van 128.000.000 gulden.²⁶⁴ De Nederlandse regering had daarna het LVVS gemachtigd om uit deze tegoeden een financiële uitkering aan te bieden aan terugkerende Joodse voormalige aandeelhouders.²⁶⁵ Het gevolg hiervan was wel dat bij aanvaarding van het LVVS gedane aanbod de teruggekeerde Joden hun aanspraken tot rechtsherstel van normale aandelen, dus niet de prioriteitsaandelen, aan de staat vervielen en het Ministerie van Financiën ze in beheer kreeg.²⁶⁶

Financiële belangen rechtsherstelopties

De accountants van de Bijenkorf, Wolfrat, Entrop en Van Namen, maakten een rapport op over de financiële gevolgen van de twee rechtsherstel opties.²⁶⁷ Bij volledig rechtsherstel kreeg de familie Goudsmit/Isaac haar 520.000 aan aandelen terug.²⁶⁸ Over dit bedrag moest wel vermogensaanwasbelasting en vermogensheffing worden betaald.²⁶⁹ Deze belasting betekende voor de familie Goudsmit/Isaac dat er per duizend verkregen Bijenkorf-aandelen er 87 gulden moest worden afgedragen.²⁷⁰ Dit hield dus in dat er in totaal 45.240 gulden moest worden betaald.

²⁶² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Liquidatie van Verwaltung Saphatistraat IVVS.

²⁶³ Ibidem.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Verslag van de bespreking met de beheerders-vereffenaars IVVS op 31 januari 1950.

²⁶⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Wolfrat, Entrop en Van Namen over rechtsherstelopties 5 maart 1952.

²⁶⁸ Ibidem.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Ibidem.

Bij een vordering op de LIRO kreeg de oorspronkelijke eigenaar een percentage van de waarde van de verloren aandelen op 4 november 1947.²⁷¹ Op deze vordering voor de eigenaren was in tegenstelling tot rechtsherstel geen directe belasting verschuldigd.²⁷² Wel is er een vermogensheffing van 0,15768 gulden per aandeel.²⁷³

Aankoop aandelen Bijenkorf

De beslissing van de familie Goudsmit/Isaac tussen de twee rechtsherstelopties moest al in 1950 versneld worden gemaakt. Ten eerste omdat verdachte aandelen weer konden worden verhandeld en ten tweede omdat *New Jersey* over dezelfde bij LIRO ingeleverde effecten een claim had uitstaan. Dit bedrijf had namelijk naast de prioriteitsaandelen ook een claim op de 1,1 miljoen gewone aandelen die *Riensch und Held* in de Tweede Wereldoorlog had gekocht.²⁷⁴

Tegelijkertijd bleef een beslissing over deze gewone aandelen maar uitgesteld worden door Effectenregistratie.²⁷⁵ Dit leidde tot irritatie bij de Bijenkorf omdat naast trage verloop van de aandelen-afhandeling ook enkele informatie, die de Bijenkorf had geleverd, niet was doorgegeven binnen de Raad van Rechtsherstel.²⁷⁶ De indruk van de Bijenkorf was dat men binnen het Beheersinstituut en de Effectenregistratie de Bijenkorf-zaak als een geheim ei in het registratienest beschouwde waar men nog geen raad mee wist.²⁷⁷

²⁷¹ Ibidem.

²⁷² Ibidem.

²⁷³ Ibidem.

²⁷⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Notitie voor mr. J. Goppel 27 januari 1950.

²⁷⁵ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Onderhoud met de heer Mendera Effectenregistratie 5 juli 1951.

²⁷⁶ Ibidem.

²⁷⁷ Ibidem.

Om te voorkomen dat buitenlanders alsnog een ongewenste machtspositie in de vennootschap zouden verkrijgen, deed de Raad van Beheer van de Bijenkorf een aanbod om aandelen die bij dit Beheersinstituut in beheer waren over te nemen.²⁷⁸ Het Beheersinstituut gaf daarna aan dat alleen manco stukken tot een totaal van 900.000 gulden konden worden overgenomen.²⁷⁹ Dit waren stukken die door de huidige bezitters op de beurs niet te goeder trouw waren gekocht of zogenaamde *Feindvermogens* van Duitse roofinstanties.²⁸⁰ Deze 'foute' stukken waren niet aangemeld waardoor zij door de Effectenregistratie waardeloos werden verklaard, waarna zij 'manco' werden en aan de staat vervielen. De Bijenkorf gaf aan deze manco stukken te willen overnemen via een transactie die zou moeten verlopen via de bank Labouchere.²⁸¹ Op 20 maart 1951 gaat het Beheersinstituut akkoord met dit aanbod.²⁸² Het Beheersinstituut moest voor 1 januari 1954 de stukken geleverd hebben.²⁸³

Na deze deal kwam de gedachte op binnen de Raad van Beheer om het rechtsherstel van de familie Goudsmit/Isaac in deze aandelentransactie te laten meelopen. Uiteindelijk werd gekozen om een extra transactie te voltooien, die door de familie betaald moest worden door een vordering van LVVS te accepteren.²⁸⁴ Deze regeling bleek de belangen van de familie ten goede te komen, doordat deze vrijgekomen manco aandelen nu opeens wel snel geleverd konden worden.²⁸⁵

²⁷⁸ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Raad van Beheer 20 februari 1951.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Ibidem.

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, akkoord NBI 20 maart 1951.

²⁸³ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Acte van verkoop 5 mei 1951.

²⁸⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Raad van Beheer 19 januari 1950.

²⁸⁵ Ibidem.

Veranderde prioriteiten Raad voor Rechtsherstel

Een snelle restitutie van gewone aandelen alleen had niet direct voordelen voor de staat, waardoor hier weinig moeite in werd gestoken door de Raad voor het Rechtsherstel. Toen de Raad van Beheer van de Bijenkorf bereid was om de aandelen te kopen kon het Beheersinstituut wel opeens de aandelen snel leveren. Deze switch in mentaliteit is te verklaren, omdat de staat nu Financieel belang had bij een levering van de Bijenkorf-aandelen. Ten eerste door de geldsom van de verkoop. De totale kostprijs van de twee transacties werd door de Bijenkorf geschat op 2,2 miljoen gulden. Deze 2,2 miljoen ging naar het Beheersinstituut, wat enigszins paradoxaal was omdat dit instituut opgericht was om de aandelen te restitueren en niet om aandelen te verkopen aan de voormalige Joodse eigenaren.²⁸⁶ Ten tweede verkreeg het Ministerie van Financiën, door het stoppen van rechtsherstel van de familie Goudsmit/Isaac, 520.000 manco-aandelen van de Bijenkorf. De staat verkreeg dus, via het Beheersinstituut en het Ministerie van Financiën, door het leveren van aandelen aan de Bijenkorf meerdere miljoenen gulden, waardoor de restitutie van een kostbaar naar een winstgevend project veranderde. Hierdoor komt wel de cynische vraag naar boven: was het primaire doel van het Beheersinstituut om de Nederlandse Joden in hun rechten te herstellen, zoals Aalders beweert of om de restitutie zo voordelig mogelijk te maken voor de Nederlandse staat?

De verandering in mentaliteit van de Nederlandse staat is ook te zien bij de reactie van het Beheersinstituut omdat deze direct na het akkoord over de aankoop van de aandelen de zekerheid gaf dat deze manco aandelen, waarvan de familie haar rechtsherstel zou laten vallen, niet alsnog naar *New Jersey* zou gaan.²⁸⁷ De Amerikaanse minister zou dwang kunnen uitoefenen op de Nederlandse regering om alsnog de stukken aan *New Jersey* te leveren.²⁸⁸ Het Beheersinstituut zag hier geen problemen door ontstaan aangezien de Nederlandse staat niet zou toegeven aan de Amerikaanse druk.²⁸⁹ De Nederlandse staat had hier dus goede redenen voor omdat in dat geval 1.1 miljoen aandelen niet aan de Bijenkorf kon worden verkocht, maar aan *New Jersey* moest worden geleverd.²⁹⁰

²⁸⁶ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Voorlopige berekening kosten van de aandelen door Wolfrat, Entrop en Van Namen 28 januari 1954.

²⁸⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Bespreking afgifte van duplicaten aan rechtsherstel 8 april 1952.

²⁸⁸ Ibidem.

²⁸⁹ Ibidem.

²⁹⁰ Ibidem.

Einde rechtsherstel familie Goudsmit/Isaac

Na deze zekerheidstelling dat *New Jersey* niet de aandelen zou krijgen stopte de familie Goudsmit/Isaac hun aanvraag tot rechtsherstel, waardoor hun aandelenpakket van 520.000 stuks aan de staat verviel en de familie met een LVVS-vordering aandelen kon gaan kopen. Hierna werden op 18 maart 1952 verdere onderhandelingen gevoerd tussen de Raad van Beheer van de Bijenkorf en het Beheersinstituut om naast de 900.000 deze ‘nieuwe’ vijf ton manco aandelen over te nemen.²⁹¹ De familie Goudsmit/Isaac zou van deze totale transactie van ongeveer 1,4 miljoen aandelen er nominaal 525.000 overnemen.²⁹² Uiteindelijk werd op 31 juli 1952 de acte van de verkoop getekend voor de tweede transactie tussen het Beheersinstituut en de Bijenkorf.²⁹³ Uiteindelijk werden deze twee transacties in februari 1954 afgerond. Tijdens de vergadering van de Raad van Commissarissen van de Bijenkorf op 11 februari 1954 werd namelijk door directeur Van der Wal van de Bijenkorf medegedeeld dat: ‘de Effectenregistratie thans geheel is afgedaan en elke risico voor de Bijenkorf is verdwenen.’²⁹⁴

Afronding aandelenrestitutie familie Goudsmit/Isaac

De familie Goudsmit/Isaac kon toen de stukken overnemen van de Bijenkorf met hun vordering van het LVVS. Hoe groot deze vordering precies was is niet te achterhalen. De afzonderlijke gegevens over personen en gezinnen, uit de archieven van de LVVS, zijn namelijk in de periode 1968-1995 grotendeels vernietigd.²⁹⁵ De officiële reden hiervoor was dat door de algemene rijksarchivaris gedacht werd dat deze voltooide stukken geen historische waarde meer zouden hebben.²⁹⁶ Wel is gebleken dat de LVVS het proces tot levering aan de familie Goudsmit/Isaac vanaf 8 november 1954 startte.²⁹⁷

²⁹¹ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955, Nederlands Beheersinstituut aan Labouchere 31 juli 1952.

²⁹² Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Voorlopige berekening kosten van de aandelen door Wolfrat, Entrop en Van Namen 28 januari 1954.

²⁹³ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Nederlands Beheersinstituut aan Labouchere 31 juli 1952.

²⁹⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen, 1951 – 1968, vergadering van de Raad van Commissarissen van de Bijenkorf 11 februari 1954.

²⁹⁵ Ministerie van Financiën, Tweede rapport van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven 9 december 1998 blz. 22.

²⁹⁶ Ibidem.

²⁹⁷ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het beheer van de prioriteitsaandelen van de NV Magazijn De Bijenkorf door Bijko Priora. Met een beschrijving van de structuur van de externe leiding van het concern door P.J. Verdam, Verzoek LVVS over belanghebbenden prioriteitsaandelen 8 november 1954.

Een schatting van de toen geleverde vordering kan gemaakt worden op het feit dat het LVVS in juli 1956 een definitieve uitkering gaf aan de Joodse crediteuren.²⁹⁸ Deze uitkering ging tot 90 procent van het ooit bij de LIRO ingeleverde bedrag.²⁹⁹ Het accountantskantoor Wolfrat had uitgerekend dat bij een vordering van 75 procent de familie Goudsmit/Isaac 915.220 gulden zou krijgen.³⁰⁰ Wolfrat gaf ook aan dat bij elke extra procent de familie 11.436 gulden meer tot hun beschikking zou krijgen.³⁰¹ Dit zou betekenen dat bij een uitkering van 90 procent er een bedrag van 1.086.760 gulden zou worden uitgekeerd.³⁰² Met dit bedrag zou het verloren aandelenbezit makkelijk kunnen worden overgekocht, aangezien de gemiddelde kostprijs voor 525.000 gewone aandelen in 1954 op ongeveer 789.076 gulden lag.³⁰³ Daarnaast moest er ook nog vermogensheffing over de vordering betaald worden. Dit zou op een aandelenbezit van 520.000 aandelen bijna 82.000 gulden moeten zijn geweest.³⁰⁴ Dit betekent dus dat de familie Goudsmit/Isaac waarschijnlijk bijna negen ton van haar LVVS-vordering heeft moeten afstaan aan de Nederlandse staat om haar aandelen terug te krijgen. Van volledig rechtsherstel over gewone aandelen was dus geen sprake.

²⁹⁸ Ministerie van Financiën, Tweede rapport van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven 9 december 1998 blz. 30.

²⁹⁹ Ibidem.

³⁰⁰ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Voorlopige berekening kosten van de aandelen door Wolfrat, Entrop en Van Namen 28 januari 1954.

³⁰¹ Ibidem.

³⁰² Ibidem.

³⁰³ Ibidem.

³⁰⁴ Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Wolfrat, Entrop en Van Namen over rechtsherstelopties 5 maart 1952.

Conclusie

Concluderend kunnen we na deze analyse van het rechtsherstelproces omtrent de Joodse grootaandeelhouders van de Bijenkorf N.V. stellen dat belangenverstremming van groot belang is geweest voor de uiteindelijke uitkomst in 1954. De familie Goudsmit/Isaac had in 1945 al de meerderheid van de op non-actief staande Raad van Beheer van de Bijenkorf achter zich staan bij hun poging om hun aandelen terug te krijgen. Op economisch vlak werd de familie Hochheimer daardoor direct buitenspel gezet en kon ze haar posities die ze in 1940 had niet herkrijgen.

Via de Bijko Priora deden de familie Goudsmit/Isaac en de Raad van Beheer van de Bijenkorf er alles aan om de familie Hochheimer niet hun aandelen te laten herkrijgen, waardoor zij eerlijk rechtsherstel in de weg zaten. Zo werd informatie stilgehouden voor de familie Hochheimer en werd Emmer niet in zijn functies bij de Bijenkorf hersteld, terwijl hij voor de Duitse *Verwaltung* een volwaardig lid was van de Raad van Beheer van de Bijenkorf en de Bijko Priora.

Bij deze poging om de familie Hochheimer geen rechtsherstel te laten krijgen werd de Bijko Priora geholpen door de nalatigheid van het Beheersinstituut dat ten eerste te snel het bestuur van de Bijenkorf aan de Bijko Priora gaf zonder de Transandine van de familie Hochheimer in acht te nemen. Hierdoor was de familie Hochheimer bij terugkomst in Nederland eigenlijk al te laat voor functieherstel. Ten tweede gaf het Beheersinstituut het beheer van de aandelen aan de heer Verdam die persoonlijk juridisch adviseur was van familie Goudsmit/Isaac en daarmee niet onpartijdig.

Vanuit een politiek perspectief duurde de levering van de aandelen te lang en was de Raad voor het Rechtsherstel nalatig doordat zij onwettige handelingen van de Bijko Priora accepteerden die nogmaals eerlijk rechtsherstel voor de familie Hochheimer in de weg zaten. De familie Hochheimer verloor daardoor wegens nieuwe statutenwijzigingen en de verkoop van de prioriteitsaandelen van Feldheim definitief haar invloed, waardoor zij hun aanvraag tot rechtsherstel lieten vallen. Het Beheersinstituut en Effectenregistratie waren wel effectief bij de afhandeling van internationale claims zoals die van *New Jersey*. Door middel van nauwe samenwerking met de Bijko Priora had de Raad van Rechtsherstel zich dan ook ingezet voor behoud van Nederlandse belangen binnen het Bijenkorf-concern. Dit gebeurde ook in eigen belang, om zo de Nederlandse economie niet te 'verliezen' aan buitenlandse eigenaren. Daardoor werd er echter geen rekening met de belangen van Jacob Michael gehouden, die net als de familie Goudsmit/Isaac Joods was en daardoor tijdens de Tweede Wereldoorlog materieel benadeeld was door de nazi's.

Vanuit een financieel perspectief is het beleid van de Raad voor het Rechtsherstel vooral gestuurd door de belangen van de Nederlandse staat. De gewone 1.4 miljoen Joodse aandelen lagen in Duitsland, waardoor het een kostbaar project was voor de Nederlandse staat om ze terug te krijgen. Daarnaast had de Nederlandse staat eerst weinig baat bij een snelle levering van gewone stukken omdat deze in tegenstelling tot de prioriteitsaandelen geen buitengewone invloed hadden op het bestuur binnen de Bijenkorf. Hierdoor duurde de restitutie lang en kreeg het niet de benodigde aandacht van de Raad voor het Rechtsherstel. Pas nadat de familie Goudsmit/Isaac en de Raad van Beheer van de Bijenkorf bereid waren om de Bijenkorf-aandelen terug te kopen van Nederlandse staat kon de restitutie worden afgerond. Voornamelijk omdat de Nederlandse staat nu wel economisch baat had bij levering van de gewone aandelen door het aanzienlijke verkoopbedrag van 2,2 miljoen gulden die zij hiervoor zouden krijgen. Deze restitutie gebeurde dus wel tegen een fikse prijs, want de familie Goudsmit/Isaac moest bijna negen ton betalen om haar aandelen terug te krijgen.

Door deze bevindingen ondersteun ik de visie van Veraart die voortkomt uit Loe de Jong. Om De Jong te herhalen; door de Nederlandse overheid zijn uiteindelijk de rechten van de Joden hersteld, maar goed geregeld was het niet. Na bijna tien jaar was het restitutieproces binnen de Bijenkorf voltooid en waren de aandelen weer terug in Nederland, maar het is niet eerlijk gegaan.

De familie Hochheimer kreeg niet de kans om haar positie te herstellen na 1945 en gaf dan ook haar verzoek tot rechtsherstel op. De Bijenkorf moest 2,2 miljoen gulden betalen voor aandelen aan de overheid, terwijl binnen een goed functionerende rechtsstaat deze aandelen überhaupt geleverd hadden moeten worden aan de Joodse aandeelhouders. Het Beheersinstituut en Effectenregistratie was dan ook traag, onwetend en niet altijd eerlijk. Alleen toen de belangen van de staat en de aandeelhouders overeenkwamen werkten het Beheersinstituut en Effectenregistratie enigszins efficiënt. Verzachtende omstandigheden hiervoor zijn wel dat de familie Hochheimer voor haar prioriteitsaandelen 100.000 euro heeft gekregen en deze aandelen zich samen met de andere 1,4 miljoen aandelen in Oost-Berlijn bevonden, waardoor het lastig was voor de Raad voor het Rechtsherstel om deze aandelen snel te vorderen.

Het inzicht van Aalders en Michman past volgens mij minder. Inderdaad werd na de Tweede Wereldoorlog aandelen teruggegeven aan de Joodse grootaandeelhouders, maar daarmee kijk je te veel naar het eindresultaat en te weinig naar het proces. Dit duurde te lang en zat vol met belangenverstrengeling wat een eerlijk rechtsherstel in de weg zat. Daarnaast moesten de Bijenkorf en de familie Goudsmit/Isaac voor het eindresultaat 2,2 miljoen gulden betalen aan de staat en verkreeg de familie Hochheimer helemaal niet haar tien prioriteitsaandelen. Of de teruggave van aandelen alleen voldoende is om tot de conclusie te komen dat het eindresultaat 'bevredigend was' valt dan ook te betwijfelen. Zeker omdat de familie Hochheimer voor de oorlog zo'n invloedrijke positie had en die na 1945 geheel kwijt was.

Met deze casus heb ik ook laten zien dat materiële restitutie al direct vanaf 1945 in Nederland van start ging. Er kan dus gesteld worden dat de zienswijze van Rhoda Howard-Hassmann en Michael Bazylar over twee specifieke golven van restitutie, haar tekortkomingen heeft. Zij stelde dat er binnen de eerste golf van restitutie die vanaf 1945 startte geen materiële restitutie plaatsvond, maar dat dit pas tijdens de tweede golf in de jaren 90 plaatsvond. Terwijl in het geval van de Bijenkorf de materiële restitutie van aandelen al in de jaren 50 werd afgerond, ver voordat de verhalen over het Nazigoud in de jaren 90 opkwamen.

Vervolgonderzoek kan zich focussen op de 182 andere Joodse aandeelhouders van de Bijenkorf. Zij hadden geen groot kapitaal of de Raad van Beheer achter zich om direct te kunnen spreken met het Beheersinstituut. Dit is interessant omdat deze 'gewone' Joodse aandeelhouders ook te maken hadden met dezelfde problemen als de familie Goudsmit/Isaac. Hun aandelen waren namelijk ook onderdeel van de 1.4 miljoen aandelen die zich in Duitsland bevonden. Gekeken kan dan worden of deze groep mensen op andere manieren, bijvoorbeeld in de kranten, geprobeerd hebben om hun bijna negen ton aan aandelen zo snel mogelijk terug te krijgen, of dat zij stilletjes via de LVVS-vordering hun stukken terug hebben moeten kopen van het Beheersinstituut.

Literatuurlijst

Bronnen

CBS, Volkstelling 1930 Nederland, Staat iii, Onderscheiding voor het Rijk van de personen in de verschillende bedrijfsklassen en bedrijfsgroepen.

Japikse, N., en H.P. van den Aardweg (red.), *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld* (Amsterdam 1937).

Leo Baeck Institute, LBI Photograph Collection, Michael, Jakob.

Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Beheersdossiers, Bijko Piora, Fa., Amsterdam.

Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Beheersdossiers, F.K. Kötter.

Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, Magazijn de Bijenkorf, nv, 1946 – 1957.

Nationaal archief, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Beheersdossiers, Transandine, (Handelmaatschappij) nv, Amsterdam.

Nieuw Israëlitisch weekblad, 23-05-1924, Overlijdensbericht Sara Goudsmit-Keizer.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Correspondentie opgemaakt en ontvangen door de Rijnsche Handelsbank te Amsterdam over Bijenkorf-aandelen in bezit van de firma Riensch en Held. Met een voorstel tot het afleggen van een verklaring door G.J.J. Pama van Hugo Kaufmann en Co's Bank NV te Amsterdam over het zgn. Pama-kaartsysteem, 1943 – 1946.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Isaac, Mr. Siegfried. (Concept) publicaties 1938-1948.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Beheer, 1919 – 1953.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen, 1951 – 1968.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende aanwijzingen van het Militair Gezag en het Nederlands Beheersinstituut voor het beheer van de vennootschap en correspondentie inzake rechtsherstel 1945 – 1948.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende beheer van het vermogen van Fritz Kötter vermoedelijk afkomstig van joodse eigenaren, waaronder aandelen in De Bijenkorf.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de algemene vergaderingen van aandeelhouders. Gewone en buitengewone vergaderingen.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de bemoeienissen van de Duitse autoriteiten met het beheer van de vennootschap en gelieerde bedrijven, 1940 – 1944.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een gentlemen's agreement inzake het beheer van het vennootschap en de verhouding tot Bijko Priora, 1945 – 1973.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de opstelling van een verweerschrift tegen de aanstelling van een Verwalter door de Duitse autoriteiten.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de overdracht van het beheer over het prioriteitsaandeel A10 van J.S. de Vries, gehuwd met Betty Goudsmit, en de verkoop aan Bijko Priora, 1939 – 1956.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de positie van niet-Nederlandse leden van de Raad van Beheer en van de Raad van Commissarissen, 1939 – 1941.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de uitgifte van prioriteits aandelen en de opstelling van een gentlemen's agreement, 1927 – 1941.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende de vergaderingen van de houders van prioriteits aandelen. Met hiaten, 1928 – 1959.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het beheer van de prioriteits aandelen van de NV Magazijn De Bijenkorf door Bijko Priora. Met een beschrijving van de structuur van de externe leiding van het concern door P.J. Verdam.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het ontslag uit functies bij de vennootschap en het afgewezen verzoek om rechtsherstel.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Stukken betreffende het rechtsherstel van het aandelenbezit in de onderneming, 1945 – 1955.

Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Verslagen betreffende persoonlijke ervaringen, voornamelijk van directieleden, en van het bedrijfsbeheer tijdens de Duitse bezetting.

Stadsarchief Amsterdam, Verslag directiesecretaris Vrolijk van de algemene vergadering van aandeelhouders, 27 november 1943.

Stichting Cultureel Erfgoed de Bijenkorf, 'De Bijenkorf in oorlogstijd',
<https://www.cultureelerfgoeddebijenkorf.nl/woii-verhaal/bevrijding/>.

The National Archives, Records of the External Assets Investigation Section of the Property Division, Magus, 1945-1949, Emil Koester Ag.

Literatuur

- Aalders, Gerard, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam 2001).
- Balkestein, Eshter, 'De uitvoering van het rechtsherstel', http://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechtsherstel/02_De_uitvoering_van_het_rechtsherstel .
- Barnett, Michael, *Empire of humanity, a history of humanitarianism* (London 2011).
- Bazyler, Michael, en Rajika L. Shah, 'The Unfinished Business of the Armenian Genocide: Armenian Property Restitution in American Courts', *Southwestern Journal of International Law* (22 februari 2017) 2, 223- 278.
- Beker, Avi, *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust. Confronting European History* (London 2001).
- Berg, Hetty, *Venter, fabriqueur, fabrikant joodse ondernemers en ondernemingen in Nederland 1796-1940* (Amsterdam 1994).
- Van den Berkt, Lydia, 'Eenzijdig Joodsch van structuur' De Bijenkorf 1940-1945', *Skript Historisch Tijdschrift* 20 (2014) 1, 15-25.
- CVCE, 'Final Act of the Paris Conference on Reparation (21 December 1945)' (Versie 3 juli 2015), https://www.cvce.eu/content/publication/2003/12/15/5c0dfcd9-2af2-431b-8cbf-e8e288aef30e/publishable_en.pdf .
- Danieli, Yael, 'Massive Trauma and the Healing Role of Reparative Justice', in Carla Ferstman, Mariana Goetz en Alan Stephens (red.), *Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes against Humanity* (Leiden 2009) 41–77.
- Heideman, Richard D., 'Legalizing Hate: The Significance of the Nuremberg Laws and The Post-War Nuremberg Trials', *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* 39 (2017) 5, 5-24.
- Howard-Hassmann, Rhoda, en Michael Bazyler, 'Framing Reparations Claims: Differences between the African and Jewish Social Movements for Reparations', *African Studies Review* 50 (April 2007) 1, 27-48.
- De Jong, Loe, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 12, tweede helft. Epiloog, (Den Haag 1988).
- Knoop, Femke, *Hirsch & Cie. Amsterdam (1882-1976): haute couture op het Leidseplein* (Hilversum 2017).
- Kristel, Connie, *Binnenkamers terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog: besluitvorming* (Amsterdam 2002).

Ludi, Regula, *Reparations for Nazi Victims in Postwar Europe* (Cambridge 2012).

Marrus, Michael, *Some Measure of Justice. The Holocaust Era Restitution Campaign of the 1990's* (Wisconsin 2009).

Meijer, K., *E 100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* (Nijmegen 2008).

Michman, Joseph, *Pinkas. Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Nederland* (Amsterdam 1992).

Ministerie van Financiën, Tweede rapport van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven 9 december 1998.

Parlement.com, 'Kabinet-Schermerhorn/Drees (1945-1946)', https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvwl/kabinet_schermerhorn_drees_1945_1946 .

Parlement.com, 'Mr. P.J. (Koos) Verdam', [https://www.parlement.com/id/vg09lldv7wzu/p_j_koos_verdam\(25\)](https://www.parlement.com/id/vg09lldv7wzu/p_j_koos_verdam(25)) .

Ruppert, Christiaan, *Eindelijk 'restitutie' De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)* (Amsterdam 2017).

Severein, Michiel, *Alles is gedaan om het recht te vinden: Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949* (Hilversum 2017).

Stadsarchief Amsterdam, 'beschrijving Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers', <https://archieff.amsterdam/inventarissen/details/929/keywords/bijenkorf/withscans/0/start/0/limit/10/flimit/5> .

Steizinger, Johannes, 'The Significance of Dehumanization: Nazi Ideology and Its Psychological Consequences', *Politics, Religion & Ideology* 19 (2018) 2, 139-157.

Veraart, Wouter, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Rotterdam 2005).

Wybenga, Pieter, 'De Vooruitgang: Schadevergoedingen zouden de wederopbouw schaden' (versie februari 2006), <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/25676/de-voortgang.html>.

Xiong, Ia, *Interrupting the Conspiracy of Silence: Historical Trauma and the Experiences of Hmong American Women*, (Thesis University of Wisconsin Milwaukee December 2015).

Appendix A: gevonden foto's van de hoofdpersonen in deze scriptie

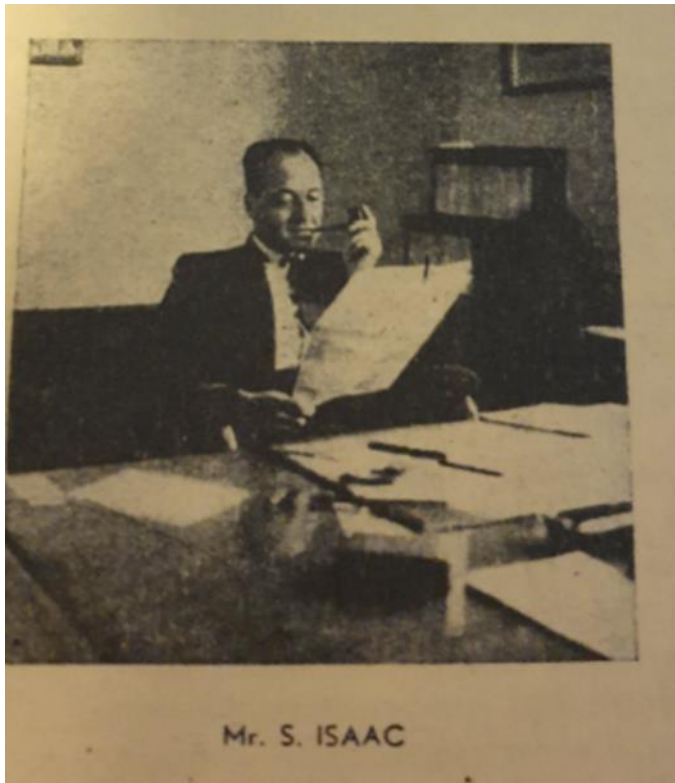
De Hoofddirectie 1952 (v.l.n.r.) Engelbert Wolsheimer, Alfred Goudsmit, Gerrit van der Wal en Hans Isaac.

*Bron: Stichting Cultureel Erfgoed De Bijenkorf, 'De Bevrijding',
<https://www.cultureelerfgoeddebijenkorf.nl/woii-verhaal/bevrijding/>.*

Fritz Hochheimer

Bron: N. Japikse en H.P. van den Aardweg (red.), Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld (Amsterdam 1937) blz. 665.

Frits (Siegfried) Isaac

Bron: Stadsarchief Amsterdam, Bijenkorf, Isaac, Mr. Siegfried. (Concept) publicaties 1938-1948.

Jacob Michael

Bron: Leo Baeck Institute, LBI Photograph Collection, Michael, Jakob.

P.J. Verdam

Bron: Parlement.com, 'Mr. P.J. (Koos) Verdam',

https://www.parlement.com/id/vq09lldv7wzu/p_j_koos_verdam/25 .